

A SZEMÉLYISÉG, MINT SZABÁLYOZÁSI RENDSZER*

GEGESI KISS PÁL akadémikus

Közlésre érkezett: 1978. VII. 15

Bevezetés

Mindazoknak, akiknek feladatuk az emberrel való közvetlen foglalkozás, elsősorban a pedagógusokra és az orvosokra gondolok, elengedhetetlen a személyiségre vonatkozó ismeretek alapos tanulmányozása.

A személyiség meghatározására könyvekben és folyóiratokban leírva több elméletet dolgoztak ki. Ezekből ezúttal elég talán annyit megemlíteni, hogy általánosan elfogadott személyiségelméletet még nem sikerült kialakítani. E meg nem egyezés demonstrálására idézem két nagyhírű kutató, *B. Inhelder* és *J. Piaget*¹ mondatát. Szerintük „ami a személyiséget illeti, nincsen rosszabbul meghatározott fogalom az egyébként is nehezen egyeztethető pszichológiai szótárban.” Az egyet nem értés ellenére magam mégis úgy vélem, hogy az ember megértése csak a személyiség megértésével közelíthető meg. E véleményem alátámasztására idézem *Sz. L. Rubinstein*² véleményét: „minden tevékenység a személyiségből mint szubjektumból indul ki” — és — „a létezés síkján minden adott szakaszban a személyiség a kiinduló, a kezdőpont.” — A személyiség kérdés jelentőségét ennél jobban nem lehet hangsúlyozni.

A személyiséggel most már több mint négy évtizede foglalkozom. Gyakorlati és elméleti munkámat lényegében az határozta meg, hogy a mai ember testi, szervezeti, vegetatív fejlődését és működését és lelki, pszichés fejlődését és működését nem különítem egymástól el. A két jelleget végig az egész egyedi életen át mind a fejlődés, mind a működés szempontjából egymással szorosan egybefonódott egységnek tekintem. Felfogásomban a személyiség az egyedi ember egyéni tulajdonságainak sajátos összessége, és egyben bizonyos rendezettségű egysége. A személyiség szerintem tehát nemcsak az egyén pszichés tulajdonságainak (tudatos és tudattalan tulajdonságainak) az összes-

* A XV. Szegedi Pedagógiai Nyári Egyetemen 1978. július 14-én elhangzott előadás nyomán.

¹ *B. Inhelder* és *J. Piaget*: A gyermek logikájától az ifjú logikájáig. — Akadémiai Kiadó, 1967. 335. old. Budapest. De la logique de l'enfant à la logique de l'adolescent. Presse Univ. de France, Paris, 1955.

² *Sz. L. Rubinstein*: Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó, II. köt. 1041. old., Budapest, 1964.

sége, hanem magában foglalja a testi-szervezeti vegetatív, szomatikus egyéni sajátosságokat is.

Mivel a testi-szervezet (szomatikum) egészséges körülmények között, minden emberre egyaránt érvényesen, a filogenezisben beprogramozódottak szerint potenciálisan meghatározott morfológiai és élettani jellegű működési rendszer, az emberi pszichikum viszont az ontogenezisben egyénileg kialakuló és kialakulása után egyénileg meghatározott funkcionalitás, a személyiségnek mint egységes szabályozási rendszernek a mivoltát és működését csak úgy lehet megérteni, ha mindenekelőtt az összetevő két részrendszer felépítését, felépülését és működését külön-külön nyomon követjük.

A testi-szervezet mint a szabályozási rendszer egyik részeleme.

A korszerű tudomány, felhasználva a gyakorlati megfigyelések és a tudományos kutatások eredményeit, a testi-szervezetre (szomatikum) vonatkozó kérdésekben világos és egyértelmű állásfoglalást képvisel. Ezért célszerű elsősorban ezt a problémát érinteni.

Az emberi testi-szervezet (szomatikum) az *ontogenezisben* akként alakul, ahogyan a filogenezisben beprogramozódott és a csírasejtek egyesülésekor a zygota állapotban egyberendeződött alapvető „törvényszerűségek”, *vezérlési rendszer* előírja. Ez a testi-szervezeti megvalósulás a magzati életen, a megszületésen, az újszülött-, a csecsemő-, a gyermek-, az ifjú-, a felnőtt-, az időszűdő és az öregkoron át, az érésen, a fejlődésen, majd a már kifejlettek megtartásán, végül a lebontódáson keresztül történik.

Úgy tűnik, hogy a filogenezisben kialakult és a megszületéssel vele születetten beprogramozódottan magával hozott ezen biológiai, morfológiai, fiziológiai potencialisítások az anyai és apai csírasejtek chromosomáiban, pontosabban kifejezve a bennük elhelyezkedő génekben vannak elraktározódva és biochemiailag a dezoxiribonuklein savakban, illetve ezek egymáshoz viszonyuló elhelyezkedési rendszerében vannak sűrítve.

Egészséges körülmények között ez a vezérlési rendszer nemekre és bizonyos típusokra csoportosulás (nevezzük alkatnak) ellenére is minden ember testi szervezetére egyaránt érvényes morfológiai és élettani jellegű működési formációk kialakulását mintegy törvényszerűen kierőszakolja. Elindulva a *zygota* állapotból, minden ember testi szervezetében folyamatosan kialakul nemcsak meghatározott alaki és működési formában minden szerv, hanem ezzel párhuzamosan fokozatosan kialakul a szervek koordinált működése. Létrejönnek a különböző működési részrendszerek. És kialakul a részrendszerek működésének „belső” célszerűségét mintegy kényszeryszerűen igénylő és biztosító testi-szervezeti egész, mint testi-szervezeti szabályozási rendszer. Ez az egész mint testi-szervezeti egység más, talán több is mint a részek, az egyes szervek

szummációja. Csak a szakkönyvekben vannak egymástól elkülönülten a szív, a máj, a vesék, a pajzsmirigy és a többi szerv, és ezek egymástól elkülönült működése. Az élő emberben a szervek, bár mindegyiknek megvan a maga sajátos működése, egyetlen egységben mint élő rendszerben, a szervezet egységében léteznek. Mindenik működése alá van rendelve „az egész”, a szervezet egésze érdekeinek. Minden egyes szervre érvényes a rendszer egészének törvénye: „minden függ mindentől, minden hat mindenre.” Ennek az egységnek, ennek az „egész”-nek a belső egyensúlyát — az élet folyamán jelentkező szükségszerű kilengések ellenére —, a belső testi-szervezeti homeostazist két alapvető működés féleség szolgálja. 1. Az egyik a megfelelő belső és külső idegvégződés (intero- és exteroceptorok), és az onnan ide, innen oda haladó idegpályák. *Ez a neuralis összeköttetés.* Ez a működés mintegy kitapogatja, közvetíti a váltakozásokat és a vezérlés impulzusait. 2. A másik a testnedvek áramlása. *Ez a humoralis összeköttetés.* E működésben a testnedvekben levő anyagok mint a megfelelően érzékeny idegsejt-csoportokra hatást kifejtők adják át az információkat. E működések egybeszővődöttsége biztosítja a *központi idegrendszer* számára a rendszert szabályozó koordinálás lehetőségét.

A testi-szervezeti (szomatikus) rendszerben önmagán belül tehát potenciálisan a filogenezisben megszerveződött egy bizonyos vezérlő és végrehajtó szabályozási rendszer működik.

Ez a szabályozási rendszer elsősorban mindig az adott egyed testi-szervezetének fennmaradását, életben maradását érvényesíti. Közvetlenül ehhez a célhoz kapcsolódva bizonyos egyedi érési szint elérése után ez a szabályozási rendszer az emberi szervezet önmaga megismétlését, vulgárisan kifejezve az ember mint faj fennmaradását is hivatott szolgálni.

Érvényesül ez a szabályozó vezérlés a testi-szervezet egészségi állapotában éppúgy, mint a különböző betegségi állapotokban. *Egészségi állapotban* a mindenkori szükségletek kielégítése a feladat és a cél, ezzel együtt az egészség megvédése. *Betegségek esetén* ez a szabályozási, vezérlési rendszer irányítja és aktivizálja azokat a funkcionálisokat, amelyek a testidegen anyagokat a szervezetből kilökni törekednek. Irányítja a nem megfelelő anyagokat közömbösítő működéseket, a hiányállapotokat, vagy a „valamiből túlsok”-állapotokat megszüntető működéseket, és a morfológiailag sérült részeket helyreállító, vagy a keletkezett réseket „heggel” kitöltő funkciókat egyaránt.

Bármilyen bonyolult is ez az emberi testi-szervezeti rendszer, a biológia és a különböző orvostudományok már nagyon sokat felderítettek és objektíven értékelhető adatokkal elfogadhatóvá tettek e rendszer alaki és működési milyenségéről mind egészséges állapotra, mind betegségi állapotokra, folyamatokra vonatkozóan. Részletekre ezúttal nem lehet céltom kitérni. Arra kívántam az eddigiekkel rámutatni, hogy a testi-szervezet minden emberre egyaránt érvényesen, genetikailag vele születetten meghatározott törvényszerűséget követve a legkülönbözőbb külső környezeti körülmények között is egyugyan-

azon séma szerint alakul ki és halad az érés útján, a ma tárgyaltak szempontjából elhanyagolható egyéni különbségekkel, a felnőttiséget jellemző testi-szervezeti morfológiai és szervi, szervrendszeri, össz-szervezeti funkcionális formáció, szabályozási rendszer megvalósulása felé.

A testi-szervezeti szabályozási részrendszer működési alapelve a *jelen élettani jellegű szükségletei kielégítésének* biztosítása. Eközben mind a rész-funkciók, mind azok koordinálása a múlt begyakorlásait követi. Ekként ez a szabályozási működés a szükségletek kielégítési törekvése közben nem improvizál, hanem minden történés a már korábban kialakult módszer, meghatározott törvényszerűség szerint zajlik le. Azt jelenti ez, hogy a filogenezisben beprogramozódtak szerint kialakul a testi-szervezet részeiben és egészének egységében az élet élése folytán keletkezett szükségletek érzékelése-, észrevéve-funkció, kialakul a szükségletek kielégítésére-törekvés funkció és a kielégítéshez szükséges belső anyagmozgatási és mozgási-cselekvési funkciós készség és képesség. És kialakul mindezen részfunkciókat meghatározott cél elérésére koordináló, szabályozó funkció-rendszer. Mindezek a működések — ismétlem — az egyén testi-szervezete fenntartására, illetve adott időpontokban az érés továbbhaladásának testi-szervezeti jellegű biztosítására irányulnak.

Ezen élettani jellegű szükséglet-kielégítést szolgáló szabályozó működési folyamatok belső mechanizmusát potenciálisan az ugyancsak a filogenezisben kialakult „*feltétlen reflex*” működési rendszer jelenti, illetve az egyedi fejlődés kezdet kezdetén e feltétlen-reflex működési rendszer kialakulására vonatkozó készség képessége. — A feltétlen reflex működést talán úgy lehet vázlatosan körülírni, hogy minden ingerre vele születetten meghatározott formájú válaszfolyamat következik be, mintegy kényszerszerűen. Az ingerre tehát a filogenezisben beprogramozódott élettani jellegű folyamat zajlik le, és ennek megfelelő lesz a válasz. — E feltétlen reflex működés mechanizmusában az *ingerforrás* az adott időpontban fellépő bizonyos élettani jellegű vegetatív változás által előidézett *szükséglet*. „A *reflexív*” pedig az első jelzőrendszerben a feltétlen-reflex működésfolyamatok egymáshoz kapcsolódó lánc. A lánc befejeződése, „a *válasz*” pedig olyan történés, ami tulajdonképpen a szükséglet konkrét kielégítését eredményezi. Vonatkozik ez a mechanizmus a testi-szervezet részeire (sejtek, szövetek, szervek, szervrendszerek) és a testi-szervezet egészére mint a szabályozási rendszer egységére egyaránt.

Potenciálisan a filogenezisben kialakult és az egyénre vonatkoztatva a megszületéssel realizálódó *feltétlen-reflex* működési mechanizmusok közül csupán néhány fontosat említek meg. Ilyenek: a szív-működésnek, a vérnyomásnak, az erek tónusának, a légzésnek, a bőrfelszín hőmérsékletének, az izzadásmirigyek, az emésztőrendszer, a vizelet-széklét ürítési rendszerek, a pupillák működésének, a sejti anyagcserének, az endokrin rendszernek meghatározott szükségletek okozta ingerekre a rendszeren belül szabályozott reagálással való

válaszai. Megemlíthetők az odafordulási (tájékozódási) reflex, a szájjal keresési-megragadási reflex, a szopási-nyelési reflex, a sírással (hangadással) jelzés reflex, a kapaszkodási, a menekülési reflex, a mozgással-védekezési reflexek, a szükséglet intenzívvé válása kiváltotta és sírással, testmozgással jelzett nyugtalanság (kín)-reflex, valamint a szükségletnek kellő *kielégítése* által kiváltott megnyugvási (öröm)-reflex.

Mindezen feltétlen reflex-funkcionalitások egészséges körülmények között végigkísérik az embert megszületésétől kezdve az egész egyéni életen.

A testi-szervezet (szomatikum) működési, megnyilvánulási lényegének alapja tehát a testi-szervezet egészében, egységében, illetve összetevő részeiben (sejtjeiben, szöveteiben, szerveiben, szervrendszereiben) az élet élése folytán természetesen kiváltódott élettani jellegű *szükségleteknek kielégítésére való törekvés*. Az élet lüktetését jelentő működéseket kiváltó *inger* tehát valamilyen szükségletnek megfelelően intenzívvé válása. A működési történések mechanizmusa *feltétlen reflex* jellegű folyamat. A működés célja pedig az ingerre válaszadás, vagyis a szükségleteknek vagy a külvilágból „megszerzéssel”, vagy a saját belső tartalékaiból mobilizálással való kielégítése. Végeredményben a testi-szervezet (szomatikum) e működéseit szabályozó, megindító és fenntartó *vezérlési „elv”* az egyedi élet és ezen át a faj fennmaradásának biztosítása.

Az eddigiekben elméletileg elkülönülten szemlélt emberi testi-szervezeti szabályozási részrendszer felépítése és működése a biológia-fiziológia törvényszerűségei szerintiek. Vonatkozik ez a testi-szervezet (szomatikum) élettani jellegű *szükségleteinek* kialakulására, a szükségletek kielégítési történéseinek mechanizmusára és a kielégítéshez felhasznált anyagoknak a külvilágból való „megszerzésére”, esetleg belső tartalékok mobilizálására és a kielégítés céljára egyaránt. Vagyis a testi-szervezetben érvényesülő szabályozási részrendszer egész felépítése és működése: az inger-ingerület-izgalom keletkezése, majd ennek belső és külső feldolgozása, majd az oldás, a válaszadás mind biológiai-fiziológiai jellegűek, a *természet* közvetlen megnyilvánulásának az élt jellemző emberi specifikus formái.

A testi-szervezeti részrendszer (szomatikum) biztosítja az emberi élet számára a biológiai folytonosságot. Alapjában e biológiai-fiziológiai formáció ad lehetőséget minden emberi történés számára. Ennek megfelelően ezen belül alakul ki az a sajátos funkcionalitás is, amit emberi pszichikumnak nevezünk. A pszichikum azonban már sajátos emberi alkotásként túllép a tisztán biológiai szféra határain.

Az elméletileg elkülönítetten szemlélt testi-szervezetre vonatkozóan vita csak egyes részletkérdésekben van. Ezek azonban a most tárgyaltak szempontjából elhanyagolhatók.

Nem ilyen egyértelmű és nem is ilyen egyszerű a személyiség mint szabályozási rendszer másik összetevőjének, az *emberi pszichikumnak* mibenlétére és kialakulására vonatkozó felfogás.

A pszichikum mint a szabályozási rendszer másik részeleme.

A pszichikummal foglalkozásban ezúttal nem részletezzük azt az álláspontot, amit a lélekről az idealista szemlélet képvisel. A leghatározottabban talán *Platon* fogalmazta meg azt az idealista világszemléletet, amely szerint a lélek, a *psyché* — ha szabad azt mondani — mintegy tárgyában örökkévaló. E felfogás szerint a létezésben a lélek az elsődleges lényeg, és az idea ekként halhatatlan és elsődlegesen irányító. A halhatatlan lélek különváló a testtől. Ha ezt az idealista felfogást tennénk magunkévá, tulajdonképpen egészen egyszerűvé válna a dolgunk. Mivel e felfogás szerint a halhatatlan, örökkévaló elsődleges lélek megismerhetetlen, a tudomány ennek felderítésére nem vállalkozhat, a mindennapi gyakorlat pedig csupán a megnyilvánulásait igyekezhet magyarázni. Az ilyen idealista felfogás mellőzését — gondolom — elfogadhatóvá teszi már néhány orvostudományi eredmény, illetve gyakorlati tény is. Elegendő azon általános ismeretekre hivatkoznom, hogy ha speciálisan bizonyos idegsejtekhez kötődő kémiai szerekekkel, gyógyszerekkel morfológiai változások nélkül idegsejti fiziológiai változásokat hozunk létre, a fiziológiai változással meg lehet változtatni, befolyásolni lehet a pszichikumot. Ilyenszerű legdurvább hatás, ha valakit narkotizálunk. A narkotizáláshoz használt anyagok bizonyos idegsejtcsoportok sajátos működését felfüggesztik, és erre megszűnik a teljes pszichés működés. Ismert az is, hogy bizonyos vegyi anyagok (kemikáliák) alkalmazására depressziók jönnek létre, mások hatására pedig kellemesen boldog (eufóriás) állapotok. Jól ismertek azok a fantasztikus víziók, hallucinációk is, amelyeket általában pszichés megnyilvánulásoknak fogadnak el, és amelyek bizonyos kémiai jellegű anyagok használatakor alakulnak ki. A csecsemőgyógyászat területéről kiemelhető az is, hogy a chromosoma-aberrációk fejezetben mind több kórképet ír pontosan le a tudomány, amikor bizonyos enzimzavarok (tehát jellegzetesen fiziológiai zavarok) miatt pszichés fogyatékoságok jönnek létre. Van e pszichés fogyatékoságok között olyan is, amelyet meghatározott összetételű táplálással meg lehet szüntetni.

Emlékeztetünk arra is, hogy az agy legkülönbözőbb morfológiai változással járó betegségei következtében teljesen megváltozik a korábbi „lélek”, vagy valamelyik „lelki” működés. E helyen nem részletezem ezeket sem.

Magam úgy vélem, hogy a lélek lényegével való foglalkozáshoz eredményesen használható az orvosi gondolkodásmód. E gondolkodási módban *a pszichikum elnevezéssel az élő szervezet egészen belül a központi idegrendszer, az agy bizonyos speciális működéseinek rendszerbe szerveződött működési egységét jelöljük.*

Hangsúlyozottan kiemelem *az élő szervezet egészen belül* kifejezés fontosságát. Sem a szervezet egészéből kiemelt agynak, sem a szövettanyszerben tovább élő idegsejteknek nincsen pszichés működésük. A környi idegrendszer,

az érzékszervek, a mozgásszervek, az endokrin szisztéma, az extero- és interoceptor rendszer egységben működése — hogy csak a leglényegesebbeket említsem — mind elengedhetetlen feltételei a pszichés funkciónak. Például maga a cselekvés sem kizárólagosan idegrendszeri (környei és központi idegrendszeri) működés eredménye, hanem a cselekvésben elengedhetetlen szerepe van sok más mellett az izomzatnak, az izületrendszernek, sőt a támasztó csontrendszernek is.

Az ekként értelmezett emberi lélek nem örökkévaló, nem elsődlegesen létező lényeg. Az emberi pszichikum újból és újból minden egyes ember fejlődésében *egyedenként* alakul ki. Ezen egyedi kialakuló folyamat közben állandó változásban van, és végül az egyed testi, szervezeti élete befejeződésével, a testi-szervezeti élet lebontódásával párhuzamosan megszűnik a lélek is.

E szemlélet az emberi életre vonatkoztatva azt is magában foglalja, hogy *a pszichikum szempontjából minden egyes emberben a megszületéskor minden előről kezdődik. És a mindennapi folyamatos emberi létezési forma és tartalom az ontogenezisben fokozatosan alakítja ki* az egyedben azt az egyedi életút minden pontján önmagát felépítő, önmagát továbbalakító, önmagát kormányzó, önmagát kifejező, a világot (a külső világot és a belső világot) értelmező, értékelő, a világban érző, gondolkodó, a cselekvést, a viselkedést irányító kibernetikai jellegű működési egységet, szabályozási rendszerű funkcionalitást, amit pszichikum névvel jelölünk. Ez a sajátosan egyéni életélés történelem abból adódik, hogy minden egyes ember a megszületéstől kezdődve a maga sajátosan egyéni természeti és döntően társadalmi jellegű környezetével, e környezet felnöttjeivel együtt él, ezekkel a környezeti tényezőkkel egymásra passzívan és aktívan hat, e hatásokat egyénileg passzívan és aktívan feldolgozza. A szélesen értelmezett emlékezőképesség révén a feldolgozás folyamata megmarad mint működési forma, és megmarad a feldolgozás eredménye is mint tartalom. Ekként a psziché az egyedi élet adott időpontjáig lezajlott szakaszainak, mintegy az idegrendszeri működés eredményeként mindenkiben egyedien jön létre. Ez az egyedi lélek az egyedi élet minden szakaszában az adott időpont érési-fejlődési szintjének megfelelő speciális szabályozási rendszerű *egyedi „termék”, nem tárgy jellegű, hanem rendszerben szabályozott működés szerűség.*

E gondolatban benne van az is, hogy az emberi pszichikum nem egyetlen, hirtelen csapásra jön létre, hanem bizonyos folyamat eredménye. A középkor festőművészei a bibliai leírásokra támaszkodva csodálatosan szép képekben ábrázolták, hogy a pünkösti ünnepek alatt a Szentlélek miként szállt le az égből, és akkor egy csapásra, egyszerre mintegy kívülről miként kapta meg az arra érdemesnek ítélt ember a lelket. Bármilyen szép művészi hatású is ez az elképzelés és ábrázolás, mégsem így *kívülről* egyetlen csapásra kerül az emberbe a lélek. Nem így alakul ki a pszichikum. Nem is úgy, mint ahogyan az ókor mitológiája leírta, hogy mintegy *belülről*, Zeusz fejéből Hephaisztosz

csapására Pallasz Athéné egyszerre pattant ki teljesen készen támadó és védekező fegyverzettel a maga szépségében és díszében. Szép költészetek ezek, de a valóságban sem nem kívülről jövő, sem nem belülről induló ilyen hirtelen, egyetlen csapásra lesz az embernek lelke, hanem a kialakulás — amint erről éppen az előbb szó volt — az egyedi életélés-folyamatnak lassanként, fokozatosan létrejövő eredménye.

A félreértés elkerülésére szükséges röviden foglalkozni az egyedi életéléssel. Figyelembe kell vennünk, hogy a mai mindennapokban élő egyedi ember is csakúgy, mint a folyamatos emberi létezés, bár a természettel egybe tartozóan biológiai alapú, de mégis lényegében egyénenként a felnőtség felé tartó kialakulásában ma már kifejezetten társadalmi jellegű. Ennek megfelelően a pszichikum kialakulását befolyásoló hatások közül a társadalmi közösségi jellegű hatások a döntőek. Látni kell, hogy e környezeti hatások emberközösség jellegűek: emberközösségi együttélés, együtt cselekvés, együtt tevékenység, együtt értelmezés, együtt értékelés jellegűek. E társadalmi jellegű környezeti hatások az iskoláskor előtt a fiatal fejlődő egyedre (újszülött, csecsemő, kisgyermek) lényegében a családban, az anya, az apa, a szülők, a testvérek, a rokonok, a család egészének együttélésében konkretizálódnak. Az óvodás kortól, még inkább az iskoláskortól kezdve pedig hozzá csatlakoznak e hatásokhoz a családon kívüli közösségekben az idegen felnőttek, közöttük is kiemelkedően az óvónők, a tanítónők, a tanárok, valamint az idősebb és a kortárs óvodai, iskolai pajtások (meghatározott csoportok) által kifejtett hatások. Felnőtt korban pedig a páru választott embertárs és e családi hatás ismétlődése mellett elsősorban a munkatársak, a munkahelyi egész együttesének hatásai válnak dominánssá. Vagyis a különböző életszakaszokban főleg a domináns hatású környezettel való együttélés, együtt cselekvés és az együttélés, az együtt cselekvés eredményeinek együtt értelmezése, együtt értékelése, azok a hatások, amelyekben át mint visszacsatolások hatásokon át fokozatosan organizálódnak az egyes funkciók meghatározott konkrét rendszerre: pszichikumra.

Ez a környezettel együttélés sok mindent jelent, a mondottakkal éppen csak érintettem a leglényegesebb összefüggéseket. Az együttélésben meghatározó lényeg az — és minél fiatalabb az egyén, annál szigorúbb az a törvény, hogy egyrészt az egyén és a környezete funkcionális egység. Másrészt, hogy a kialakulás folyamatának aktuális eredménye mindig a megelőzők eredményeire épül. Pontosabban kifejezve, a következő szakasz hatása a megelőzőkbe épül be.

Az egyén megszületésének kezdet kezdetétől a természeti és társadalmi jellegű egységes környezet fizikai és kémiai jellegű elemekből, tárgyakkból (eszközökből), személyekből, rendszerekből, struktúrákból, konkrét történetsekből, jelenségekből és absztrakt tartalmakból (szellemi „örökségek” és aktuális jellegek) áll. Az egyén és az ekként értelmezett környezet által alkotott funkcionális egységen belül az együttélés folyamata az egyén oldaláról nézve,

tehát az egyén számára hármass mechanizmus szerint történik és hármass követelményű: 1. *Az egyik* történésrendszer az egyénnek a környezethez való *alkalmazkodási* (passzív és aktív) törekvései, cselekvései. 2. *A második:* az egyénnek a környezeten aktív *változtatási* törekvései, cselekedetei. 3. *A harmadik:* az egyénnek az előbbi két folyamat közben *tartalékolási* törekvései (tudatos és tudattalan), cselekvései. Bizonyos fejlettség elérése után e három történésrendszer egymással összeszővődik, és az egyénre az összességük és egységük hatása érvényesül. Ezen komplex történések eredményét orvosi kifejezéssel *adaptáció és akkomodáció* névvel jelölhetjük.

Fenti szemléletnek része az is, hogy a tulajdonképpen másodlagosan már kialakult pszichikum működésének eredményei a szabályozási rendszer egységén belül formálisan visszahatnak az alapra: mind az egyedi létezésre, mind a társadalmi, közösségi létezésre.

Ha már kialakult a pszichikum mint szabályozási rendszer, mi e működésnek a tartalmi lényege?

A pszichikum alapján az igények keletkezésének, az igények megmaradásának, az igények módosításának és az igények kielégítésének belsőleg előkészítő működési rendszere.

Mindenekelőtt e speciális működési rendszerrel tartja az egyén a kapcsolatot egyrészt a külvilággal, másrészt saját belvilágával, a saját emlékvilágával. A külvilággal való pszichés kapcsolattartás kommunikációs jellegű jelzés-felvételekből és jelzésleadásokból áll, a belvilággal való kapcsolattartás pedig a felfogott jelzések (információk) kódolásából, értelmezéséből, *jelentéseik* objektív és szubjektív megállapításából.

A pszichikum tartalmi lényegéhez tartozik az is, hogy e működési rendszer nemcsak szabályozza, megvalósítja e kapcsolattartó folyamatokat, hanem e kapcsolatokat a személyiségben az adott egyén számára aktuálisan és tartósan *tükrözi is*. A tükrözés egyrészt objektív, másrészt szubjektív. Objektív, mert a kapcsolatok hatásaként a testi-szervezetben formai és működési változások jönnek létre. Szubjektív, mert a kapcsolattartásból keletkezett ingerületeket, izgalmakat ez a működés az egyén szubjektuma szempontjából értékeli is. Ez a tükröződés tartalmazza lényegében az egyéni értékrendszert is. A pszichikum tehát egyrészt kapcsolattartó működésfolyamatok összessége és egysége, másrészt e működésfolyamatok eredményeinek az adott időpontig felhalmozódott tartamszerű egésze és egysége is. E tartamszerűség mint rendszer, lényegében az emlékvilág. Az emlékvilág tehát a személyiségben a testi-szervezeti, az érzelmi, az értelmi jellegű szférák tartalmainak egysége.

A pszichés emlékvilág egyik része statikumszerűség. Ez a rész a tudatban verbálisan rögzült ismeret- és tapasztalatrendszer: az érzetek, a képzetek, a fogalmak rendszere. Az emlékvilág másik része dinámiaszerűség. Ez a rész

az öröklötten vele született biológiai jellegű feltétlen és az egyedileg kialakult „szerzett” feltételes reflexrendszerek működéseinek rendkívül bonyolult összefüggésű egymásra hatásának lehetőségeiből adódik. A dinamizmusban benne foglaltatik az is, hogy a pszichikumban *a mindenkori jelen* folyamataiban a szélesen értelmezett emlékezés révén érvényesülnek a múltban kialakult válaszadási folyamatformák. A múlt „emlékei” mint funkcionális potencialitások részben folyamatsémák, részben folyamatmegismétlődési kényszerek. Ekként mint erőtenyezők befolyásolják a leendő aktuális válasz milyenségét.

A statikumszerű és a dinámiaszerű rendszerek között kölcsönhatás van. E kölcsönhatás folytán a már meglevő szubjektum — bár a kapcsolattartási folyamatok feldolgozásának eredménye, mégis — a továbbiakban visszahat az őt létrehozott kapcsolattartó folyamatokra: a külvilággal kapcsolattartásra és a saját belvilággal kapcsolattartásra. Éspedig ezeknek mind a formájára, mind a lényegi tartalmára.

Hasonlóan kölcsönös hatás van a két rendszeren belüli értékelésben is. Mind a tudati, fogalmi jellegű értékelés, mind az érzelmi és vegetatív szférákban kialakuló dinamikus jellegű „értékelő” folyamat a múltra, a múltban kialakult sémákra támaszkodik, ugyanakkor alá van rendelve a jövőnek is. A jövőt az *életcél* reprezentálja. A tudati életcél mint statikumszerűség és a „tudattalan” életcél mint dinamizmus egymást erősítheti vagy gyengítheti az aktuális megvalósítási törekvés folyamán és az értékelő folyamatban egyaránt. A pszichikumban mint működési rendszerben tehát a múlt, a jelen és a jövő tudatos és tudattalan elemei folyamatosan egybeszővődnek mint dinámiaszerűen ható tényezők.

Olyan rendszer tehát a pszichikum, ami a) egyrészt a múltban kialakult tartamszerű energiamezők (emlékvilág) statikai és dinamikai jellegű rendszere, b) másrészt a jelenre irányuló kapcsolattartásos aktuális inger-válasz folyamatok kinetikai jellegű rendszere, c) továbbá e kapcsolattartási folyamatokból keletkezett eredményeknek a jövőt is figyelembe vevő belső feldolgozásban értékelő és egyben tartalékoló rendszere.

A pszichikum mint funkcionalitási rendszer tartalmi lényegének megértéséhez fontos figyelembe venni, hogy az előbbieken érintett folyamatos működések eredményeként felépül az „emlékvilágban”, a szubjektumban egyrészt *a külvilág (objektív, szubjektív) modellje*. Felépül másrészt az egyénnek *saját magáról való modellje: a testséma és az én-séma*. A testséma és az én-séma együtt képviseli azután lényegében *a belső ember modellt*, a külvilág modell és az ember modell egysége pedig *a világ modellt, a létezés modellt*.

E modellrendszer teszi lehetővé a külvilággal és a saját belvilággal való kapcsolattartás-folyamatok minden fázisának a *kinetikai akciót* megelőző mérlegelő *ellenőrzését*. Ezekben a modellekben történik meg ugyanis a cselekedeteknek, a megnyilvánulásoknak, a magatartásoknak, a viselkedéseknek, a tevékenységeknek kifelé is érvényesülő *operatív végrehajtása* előtt az indítás,

az elhatározás, az akarás által megindított folyamatoknak mintegy előzetes belső mérlegelő végigpróbálása. Ekként válik lehetővé e modellekben elképzelt hatásnak figyelembevételével a tervezett cselekvés helyesbítése. A cselekvések operatív megtörténte *után* e rendszer teszi végül lehetővé a valóban megtörténtek eredményeinek az értékelés szerinti elraktározását (tartalékolását) is.

Már e rövid gondolatsorból kitűnik, hogy a pszichikumot, e bonyolult funkcionalitást mechanizmusa szerint kibernetikus jellegű szabályozási rendszernek tekintem. A központi idegrendszerben az egyéni ontogenezis folyamán önmagát felépítő, folyamatosan helyesbítő visszacsatolásokkal önmagát továbbbépítő kibernetikus jelleg teszi lehetővé a pszichikum egész rendszerén belül az összes résztörténeteknek meghatározott rend és cél szerinti folyamatos és aktuális zajlását.

Röviden a következőkben foglalhatom össze *a pszichikum mint szabályozási rendszer tartalmi lényegére* vonatkozó véleményemet. A pszichikum tartalmi lényege az emberi idegrendszer olyan kibernetikus jellegű specifikus működési rendszere, amely egyrészt sajátos kapcsolattartásos folytonos folyamatszerű funkcionalitás, másrészt egyben e működési folyamatok eredményeinek „az emlékezéssel” megtartott olyan tartamszerűsége, ami az egyén számára folyamatosan tükrözi is a múlt, a jelen és a jövő összefüggéseit, és mindezekkel együtt az egyént saját magát.

A fejlődés bizonyos szintjét már elért emberi pszichikumnak mint működésrendszernek tagoltsága van. A tagoltságát két nagy alapvető működési részrendszer adja: a tudatos és a tudattalan funkciók rendszere.

a) *A tudat meghatározása* a pszichológiai irodalomban nem egyértelmű, ma is sok a vita róla. Magam tudat-tartalmaknak, tudat-funkcióknak azon emberi élettörténetek *eredményeit* tekintem, amelyek az egyes pszichikumában legalább belső beszédben használható érzetté, képzetté, fogalommá, szóvá formálódtak. E tartalmak szavakban tudatosan, akartan végiggondolhatók, belső vagy külső beszédben szóval végigbeszélhetők.

A tudatnak ez a meghatározása elfogadhatónak tűnik, ha meggondoljuk, hogy a szó- és beszédmegértés, majd aktív használatának, a beszélésnek a megtanulása az egyedben a korábbiakhoz viszonyítva új részfunkció-rendszert alakít ki és épít be a korábbi primitív, még csak tudattalan pszichés működésrendszerbe. Nevezetesen az aktuális szituációtól elvonatkoztatásnak, majd az egyes tárgytól elvonatkoztatásnak, majd az egyes tárgyi jelentéstől elvonatkoztatásnak a funkcióját. A beszéd jelenti az egyes fiziológiai jellegű aktuális történés által kiváltott érzékeléstől, érzéstől elvonatkoztatásnak és ezzel együtt az egyes értékeléstől az általános értékelésig gazdagodó működést. A belső és külső beszéd lényegében a legmagasabb absztraktív alkotó folyamatok eszköze.

b) Nem lezárt a vita az emberi pszichikum tagoltságának azon eleme milyenségéről sem, amelyet a *tudattalan funkciók rendszere*, a tudattalan tartalmak működési rendszere névvel jelölünk.

Az *emberi tudattalanról* mindenekelőtt azt emelem ki, hogy az emberi pszichikum tudattalan funkcionális tartalmai is egyediek. Az egyedi ember szélesen értelmezett emlékvilágában mint dinamikai jellegű egyedi „emlékek” helyezkednek el. Az egyedi élet alatt ezúttal is az egyednek a környezetével együttes életét, együtt cselekvései, együtt tevékenységei, együtt történései feldolgozásának folyamatait és e feldolgozások eredményeit értem.

Ezen dinamikai jellegű egyedi tudattalan „emlékeket” is az jellemzi, hogy az emberi személyiséget jelentő szabályozási rendszer egészén belül bizonyos ingerek hatására megismétlődés-lehetőségeik, sőt megismétlődési kényszereik vannak. A kényszerszerű megismétlődés esetleg az adott folyamatra nem specifikus inger hatására is megindulhat. A megismétlődésben az a lényeg, hogy az egykor „emlékké” vált inger-ingerület-izgalom-oldás-válasz folyamat mint rögzült egység zárt működési formájúan a jelenben az egykori-val egyezően újból lezajlik. A funkcionális belső megismétlődésben tehát egyedileg meghatározott „emlékezés forma” játszódik le.

A tudattalan kényszerszerű megismétlődésben ezen meghatározottan zárt formájú „emlékezések” lejátszódása különböző szintű lehet. Lejátszódhat a zártan egymáshoz kapcsolódó részekből álló folyamat megismétlődése a testiszervezeti nedvrendszerben, a sejt-szöveti anyagmozgásban. Lejátszódhat egyes szervi funkciókban. Lejátszódhat bizonyos primitív szintű érzelmi, indulati folyamatban. A tudattalan emlékezéssel kényszerszerűen megismétlődhet egy bizonyos egykori, egyedi létezés-állapot a maga teljességében. A tudattalanban levő ezen egyedi „emlékek” tehát nemcsak a szexusra irányulóak, hanem az egyedi korai élet egész létezésének úgyszólván minden területére.

Az emberi pszichés tudattalan funkcionális tartalmak létrejöttéről azt is megemlítyük, hogy felfogásunk szerint, egyes szerzők álláspontjával szemben, örökletes emberi pszichés tudattalan tartalmak sincsenek. A tudattalan funkciótartalmak is — amint az előbb említettem — az ember egyedi életfejlődésének (ontogenezis) egészen korai szaka folyamán mint primitív élettapasztalatok gyakorlódnak, épülnek be és rögzülnek meg zárt formában az *akkori* (!) személyiségbe.

Ezen primitív élettapasztalatok a testi-szervezet élettani jellegű *szükségletei* kellő kielégítésének vagy kellőként ki nem elégítésének mint inger-ingerület-izgalom-oldás-válasz folyamatoknak az akkori étellel együttjáró, naponta akár többször ismétlődő lejátszódásai, mintegy gyakorlódásai révén rögzítődnek meg meghatározott formában. A kötött formában való rögzítődés azt jelenti, hogy — amint említettük — bizonyos aktuális ingerekre „emlékezéssel” átélésben kényszerszerűen megismétlődnek az erre kész részfunkcionális

zárt egységformákban ugyanazon egykori folyamatok, és kialakul ugyanaz az egykori válasz.

A tudattalan működés megközelítése érdekében itt is foglalkoznunk kell röviden az emberi *igényekkel*. Az *igények* az ontogenezis valamivel fejlettebb szakán, de még mindig a beszéd előttes életkorban kezdenek kialakulni. A pszichológiai jellegű *primitív érzelmi igények kezdetben az egyén idegrendszere által „észrevett” egyes testi-szervezeti élettani szükségletek kellő kielégítéseinek az egyén számára kellemes tapasztalataiból absztrahálódnak az érzelmi szférában mint maradandó érzelmi formák*. Ezek kezdetben átmenetiek, fokozatosan válnak tartósakká, majd állandóakká. Különösen a beszéd előttes korban az ilyen tartóssá vált pszichés igények ismétlődő sikeres vagy sikertelen kielégítési kívánásai, tendenciái, törekvései azok a primitív érzelmi indítók, amelyek által kiváltott inger-ingerület-izgalom-oldás-válasz folyamat formák rögzíthetnek a „tudattalanban” mint „az emlékezéssel” átélésben megismétlődésre kész részfunkcionális zárt egységek. Az igényekkel egybekapcsolódott ilyen tudattalan „emlékek” is bizonyos ingerek hatására nemcsak a megismétlődés lehetőségét, hanem esetleg a megismétlődés kényszerét reprezentálják.

A tudattalan „emlékek” tehát egyrészt egészen korai életszakban fiziológiai jellegű *szükségletek*, másrészt ezekből korán absztrahálódott primitív pszichológiai emocionális jellegű *igények* folyamatosan ismétlődő kellő kielégítési vagy ki nem elégítési folyamatformák rögzülésének a következményei. Az történik, hogy a fiatal életszakban (a beszéd előttes kor) a kellő kielégítés vagy ki nem elégítés által kiváltott inger-ingerület-izgalom-oldás-válasz folyamatformák a mintegy állandó ismétlődés révén az idegrendszerben az ősi természetes vele született feltétlen reflex-működésekre ráépülve túlságosan megerősített zárt feltételes reflex-működés forma rendszerekként organizálódnak. Ezek a feltételes reflex-formák „az emlékezés” működés révén a későbbi életévekben is megmaradnak, és rögzítődöttségük befolyással lehet a pszichés működés egészére. E befolyásolás a pszichés tudattalan funkciótartalmaknak a későbbi életszakban megmaradó közös lényegükből fakad. Abból, hogy — ha valamilyen külső vagy belső aktuális ingerre az ilyen módon rendeződött izgalom az emlékvilágban aktivizálódik — az aktiválódott izgalmak az oldási feldolgozás mechanizmusában *nem tudnak elsődlegesen közvetlenül a tudatba absztrahálódni és érzetté, képzetté, fogalommá, belső szóval végiggondolássá, beszéddé formálódni, fogalmazódni*. Ellenkezőleg, az ilyen megismétlődő izgalmak és oldásaik a tudattalan szférában maradnak és legprimitívebb formában csupán testi-szervezeti belső történésekbe csapódnak ki. E testi-szervezeti választörténések — amint már említettük — lehetnek: az organizmuson belül a testnedvekben anyagösszefüggés-változások, lehetnek szervi funkcióváltozások, lehetnek szóval meg nem nevezhető tudat előttes hangulat-érzelem-indulat keletkezések, és lehet a válasz egykori egyedi létezés-állapot teljes ismétlő-

dése. Valamivel bonyolultabb oldási formában megnyilvánulva lehet a válasz közvetlenül rövidre zártan haladva (nem vonva be a tudatot) valamilyen külső mozgás (testmozgás, nem tudatosan akart cselekvés, indulatkitörés) is.

c) A tudatos és a tudattalan szférák az emberi pszichikumban nem mereven szétválasztott statikai, hanem dinamikai szisztémák. A pszichikum szerkezetén belül rendkívül bonyolult a kapcsolatuk, a személyiség egészén belül pedig állandó a kölcsönhatásuk.

Szükséges még visszatérni arra, hogy az egyénben milyen mechanizmus szerint alakul ki a pszichikum.

A pszichikum kialakulásának lényegi tényezőit már érintettük. Abban foglaltuk össze, hogy az egyénben a pszichikum az ontogenezisben a környezettel való együttélésben, együtt cselekvésben, együtt értelmezésben, együtt értékelésben, e hatásoknak egyéni belső feldolgozásában alakul ki. A kialakulás döntő tényezői a környezeti hatások és a hatások belső feldolgozásának eredményeként idegrendszeri specifikus működéseknél részegységekbe való organizálódása.

Milyen mechanizmus szerint halad előre ez az organizálódás?

A pszichikum fogalommal jelzett és a fentiekben egészen röviden értelmezett funkciók a minden emberre érvényes biológiai alapokon, minden emberben az egyedi kialakulás kezdet kezdetétől indulva az adott testi-szervezet morfológiai, fiziológiai rendszereinek működési eredményeiből részenként absztrahálódnak, majd működési részegységekké organizálódnak, és ezek fokozatosan rendeződnek az agy specifikus funkciórendszerének egészévé. Az absztrahálódást a filogenezisben kialakult és csupán az embert jellemző képesség teszi lehetővé. Ezért neveztem az embert egyik tanulmányomban *absztrakt jelteremtő* lénynek. Ezzel a filogenezisben kialakult absztraháló képességgel vált az ember az anyagmozgás ma ismert legfejlettebb megjelenési formájává.

Hogyan alakulnak ki a fiatal egyedben az absztrakt jelek, és ezek hogyan organizálódnak működési részegységekké?

Nyilván a hatásos ingerekre választ adó működések folyamatos gyakorlódása eredményeként. A már korábban absztrahálódott részfunkciók e mindennapi gyakorlódása az egyed biológiai éréseivel egybekapcsolódott további társadalmi-természeti, környezeti hatások közben történik. Amint erről már szó volt, e környezettel együttélve, együtt cselekedve, együtt tevékenykedve, együtt értelmezve, együtt értékelve, a környezeti hatásokhoz alkalmazkodva, illetve egyeseken változtatni törekedve, a történések eredményeiből bizonyos dolgokat tartalékolva válik mind begyakorlottabbá a működési

rendszer. A tartalékolás funkció eredményei közé sorolom az egyéni átéléssel szerzett tapasztalatokat és a „megtanult” ismereteket is.

A háromfajta történésféleség: 1. az *alkalmazkodási* törekvések és ténykedések, 2. a környezetet maga számára jobbá, alkalmasabbá *változtatási* törekvések és ténykedések, 3. a *tartalékolási* törekvések és ténykedések a fiatal életévek mindennapi életének kényszerére vele született képesség révén bontakoznak ki, majd gyakorlódnak be. Az egyéni élet kezdetén a mintegy egymástól független részfunkciók, a biológiai éréssel párhuzamosan a mindennapi élet további kényszerére és a gyakorlásra fokozatosan mind több és több részfunkció-egységbe organizálódnak. Majd e részfunkcionális egységek mind nagyobb rendszerekké szerveződnek egybe, és a teljes fejlettségben kialakul a pszichikum teljessége, az említett működések végső organizálódott formája.

Vagyis az egyedi morfológiai kereten belül az egyedi testi-szervezeti fiziológiai funkcionális rendszerek működése az a biológiai alap, amire mindjárt a megszületés után az egyedi kialakulás kezdet kezdetétől a már mondottak szerint kezdenek ráépülni, amibe kezdenek beépülni, amiből absztrahálódnak a pszichológiai jellegűnek nevezett történések. E történések megmaradt tartalmi a későbbi életszakaszokban azután már önmaguk törvényszerűségeit követik, és a már korábban kialakultakkal közvetlenül épülnek egymásra tovább.

Ekként értelmezzük azt, hogy az emberi pszichikum az egyén és a környezete (természet + társadalom) folyamatos együttélésének, egymásra hatásának, együtt cselekvésnek, együtt tevékenységnek, együtt értelmezésnek, együtt értékelésnek, és e történések részfolyamatai, célja, sikerei, kudarcai egyedi belső feldolgozásának (passzív és aktív) történelmi jellegű eredménye.

E fejlődés mechanizmusa, hogy a megszületés után mindjárt kezdenek a testi-szervezeti fiziológiai funkciók feltétlen reflex-működéseire közvetlenül ráépülni, azokba beépülni feltételes reflex-működések. A pszichikum későbbi bonyolultabb továbbfejlődése pedig akként alakul, hogy a már bizonyos szintig kialakult feltételes reflex-működés szerű pszichés rendszeren önmagán belül, mintegy „autonóm” továbbfejlődés történik. A környezet felnőttjei és a társadalom különböző ténykedései és elvárásai, valamint a társadalom kulturális és civilizációs „örökségei”: a táplálás, a gondozás, a szükségletek és igények kielégítéséről való gondoskodás, a szoktatás, a tanítás, a tanulás, az oktatás, a vele együtt élés, együtt cselekvés, együtt értelmezés, együtt értékelés, egybefoglalva a nevelés (jutalmazás és büntetés), a nevelődés azok az ingerforrások, amelyekből fakadó inger-ingerület-izgalom folyamatokat a fiatal fejlődő, érő egyén belsőleg feldolgoz, ezekre választ ad, majd tartalékolva magáévá tesz. Ekként lesz a feltételes reflex működési rendszer mind bonyolultabb.

A pszichés funkciórendszer mechanizmusának fontos lényege a folyamatos működésben levés.

Ha bonyolultságuk miatt röviden még egyszer sűrítve összefoglalom az emberi pszichikumra vonatkozóan mondottakat, ezt abban tehetem, hogy

1. A pszichés funkcionalitások és tartalmak nem vele születettek, nem örökletesek, hanem az ontogenezisben kialakultak, egyénileg „szerzettek”. Vele születettek, örökletesek a filogenesisben kialakult azon biológiai *készségek*, azon *képességek*, amelyek lehetővé teszik, hogy a későbbi pszichés funkcionalitások, tartalmak a társadalommal, a többi emberrel való együttélésben, együtt cselekvésben, együtt ténykedésben, együtt értelmezésben, együtt értékelésben az egyén belső feldolgozása eredményeként ki tudjanak alakulni, meghatározott működési, szabályozási rendszerre tudjanak rendeződni, az egyént jellemző kibernetikai jellegű egységgé tudjanak organizálódni.

2. A pszichikum mint működési rendszer bár *a jelen igényei* kielégítési törekvéseinek, történéseinek koordinálására irányul, mégis az igénykielégítés belső folyamatának mechanizmusa „az életcél” követését szolgálja, vagyis a jövőt. Az igénykielégítés belső folyamatában *a kívánatos jövő elérési lehetősége keresésének dinamizmusa mint hatás olyan jelenre vetül rá, amelynek beállítódottságát viszont a múltnak ma is hatóan élő dinamizmusa határozza meg.*

3. A pszichikum mint funkcionalitás a sajátos mechanizmusában alapjában a vele született feltétlen reflex-működésekre ráépült feltételes reflex-működési rendszer. Ez a működés lényegében közvetlen és közvetett társadalmi összefüggések törvényszerűségeit követi. E társadalmi törvényszerűségek akként épülnek be az alapvető biológiai belső működési folyamatokba, hogy az ontogenezis kezdet kezdetétől indulva testi-szervezeti működések feltétlen reflex-működéseire a környezet felnőttjeinek közbejöttével feltételes reflex-működések épülnek rá, mintegy épülnek be.

4. A két mechanizmus (a feltétlen és a feltételes reflex-funcionalitás) az egész életen át lényegében szorosan egybefűződött marad. Egybefűződött marad annak ellenére, hogy adott szituációkban és adott dinamikai helyzetekben az egyik vagy a másik a személyiségen belül dominánssá válhat, mintegy függetlennek tűnhet. Ilyenkor a másik működésszerűség gátlás jellegű feltételes reflex-működés eredményeként mintegy átmenetileg parciális blokkírozottság alá kerül. Az is lehet, hogy átmenetileg valamilyen túl intenzív inger hatása mintegy interferencia szerűen kioldja a feldolgozásban, az ingerre válaszadásban az egyik vagy a másik reflex-működés érvényesülési lehetőségét.

5. A reflex értelmezése a pszichikumra vonatkoztatva nem *Descartes*, hanem a szovjet fiziológus *Anohin* felfogása szerinti. Eszerint reflexív, reflexlánc, reflexgyűrű, egymásba kapcsolódó komplex reflexműködés rendszerekre gondolunk.

6. Az emberi pszichés folyamatokban a kívülálló csak a végeredményt, „*a választ*” tudja közvetlenül észlelni. A mechanizmus egészét csak bonyolult

módszerrel lehet felderíteni, illetve nyomon követni mintegy a már kész válaszból visszafelé következtetve. Nehezíti ugyanis a felderítést, hogy a pszichés folyamat egészében az *eredeti elsődleges* ingert követő ingerület-izgalom-válasz elsődleges reflexív vége a belső folyamat egészében ingerforrás a következő láncrész számára, ez pedig a még tovább következő számára, és így tovább az igen bonyolult reflexfolyamaton át. Ezért tudunk sokszor csak áttételeken keresztül eljutni a pszichés folyamat egésze és részei megértéséhez. Pedig csak ekként eljárva lehet eljutni az eredeti „inger”-ig, és csak ekként lehet felgöngyöltíteni a bonyolult inger-ingerület-izgalom-belső feldolgozás, válasszal oldás folyamatot is, és ezzel megérteni a bonyolult pszichés rendszer egészét, a részek egymásba kapcsolódását. A részletek felderítése nélkül viszont nem lehet megérteni az ember magatartását, viselkedését, ténykedését, gondolkodását, érzésvilágát meghatározó tényezőket sem.

7. A pszichikum szabályozó mechanizmusai alapján az igények kialakulását-kialakítását, a már kialakultaknak megtartását, továbbfejlesztését, módosítását, a meglevőknek aktiválódását, kielégítését vagy érvényesítésének gátlását szolgálják.

Az igények az egyedi fejlődés kezdeti szakában az érzelmi szférában alakulnak ki mint primitív érzelmi, érzékelési igények. Az érzelmi igények fokozatosan bonyolultabbak lesznek, majd csatlakoznak hozzájuk mozgási igények, helyváltoztatási igények. A beszélés megtanulásával együtt alakulnak ki a kezdetben primitív intellektuális-értelmi jellegű igények. Majd a fogalmi gazdagodással az értelmi jellegű igények is mind bonyolultabbakká válnak (tudás iránti igények). Az értelmi és a mozgási igények kombinálódásából kialakulnak az alkotási igények is.

8. A pszichikum két részrendszer: a tudatos és a tudattalan részeknek egységét reprezentálja.

A személyiség mint a szabályozási rendszer egysége

A két összetevő részrendszer: a testi-szervezet (szomatikum) és a pszichikum milyenségének megbeszélése után könnyebben tudom a személyiséget megközelíteni mint egységes szabályozási rendszert.

Amint a bevezető mondatokban már előrebocsátottam, felfogásom szerint a *személyiség* az általános emberi jellegzők keretén belül az egyén testi morfológiai összetevőinek, és ezekkel együtt a fiziológiai és a pszichológiai értelemben vett életélés tartalmainak és formáinak olyan meghatározó egysége, ami őt mindenki mástól megkülönbözteti, egyénivé teszi azon társadalmi közösségen belül, amelyben személyisége kialakult, és amelyben aktuálisan él. A két jelleg: a testi-szervezeti (vegetatív szomatikum) fejlődés és működés, és a lelki (pszichés) fejlődés és működés, végig az egész

egyedi életen át szorosan egybetartozó, egymásra ható, egymástól függő egységet alkotnak. Egységet alkotnak mind az egyedi folyamatos fejlődés, mind a mindenkori aktuális működés, mind a tartam szempontjából. Ezen egységben a szomatikum és a pszichikum megnyilvánulásai meghatározott és fokozatosan organizálódó szabályozási rendszeren belül történnek. Minden egyéni jelenség, mindenkori viselkedés az egybeszövődő szomatiko-pszichés és pszicho-szomatikus mozgásirányú inger-ingerület-izgalom-oldás (feldolgozás)-válasz folyamatok eredménye.

A szabályozási rendszer megértéséhez elengedhetetlen a *személyiség funkcionálásának* egyértelmű meghatározása is. A személyiség nemcsak tartamban, hanem potenciális vagy reális funkcionalitásban tükrözi az egyén egészének viszonyulását egyrészt a külső világhoz (tárgyakhoz, struktúrákhoz, személyekhez, egyénekhez, csoportokhoz, „másokhoz”, a kulturális „örökségekhez”). Tükrözi másrészt a viszonyulását a saját belső világához, testi-szervezeti és pszichés saját magához: jelenéhez, múltjához (emlékvilág) és a megvalósítandónak vélt jövőjéhez, életcéljához. E szabályozási rendszer integrálja egységbe egyrészt a külső és belső ingerekre (információkra) keletkező testi-szervezeti és pszichés inger-ingerület-izgalom folyamatok formáját, intenzitását, milyenségét, másrészt az ingerekre keletkezett ingerület-izgalom folyamatok feldolgozásának, oldásának, oldódásának, a válasznak formáját és tartalmát. Hasonlóan a személyiség eszközli e feldolgozások integrált eredményeinek elraktározását (tartalékolás) és megszabja a kifelé való közléseik, a külvilágba történő kommunikációk intenzitásának, milyenségének egyedi jellemzőit.

A személyiség e szabályozási rendszer működése mindezek mellett magában foglalja az önépítést is. Ezt az adott életszakig már kialakult személyiségformának és tartalomnak a visszacsatolásokon és a belső értékeléseken át való módosítása teszi lehetővé.

A fentiekben értelmezett személyiség az egyén egyedi élete folyamán (az ontogenezisben) *fejlődik*, változásokon megy át. Emiatt nem tartjuk helyesnek a személyiség-fogalommal kizárólag a már érett, felnőtt egyén formai megjelenési, beállítódási, magatartási és megnyilvánulási, viselkedési egységét jelölni. Nem helyes ez, mert hiszen akkor mivel jelöljük a csecsemőkori, a gyermekkori, az ifjúkori egyedek megnyilvánulásainak egységét. Nyilvánvaló, hogy az emberek között egyedi különbségek vannak már a magzati, az újszülöttkori, a csecsemőkori, a kisgyermekkori, az iskoláskori, az ifjúkori életszakaszokban is. A gyakorlat mutatja, hogy ezen életszakokban levő egyedeknek is van nemcsak formai megjelenési, hanem beállítódási, magatartási, megnyilvánulási egysége is: egyedisége, személyisége. Magunk a meghatározásunkban is elkülönítjük e különböző életszakok személyiségeit. *A különböző és egymást követő életszakokban levő egyedek adott életszakában levő személyiségét* aktuális személyiség elnevezéssel jelöljük.

Az egymást követő életszakok *aktuális személyiségei* az egyedi fejlődés folyamán egymásra épülnek. A mindenkori következő a megelőzőkből bontakozik ki. Sőt, azt is mondhatjuk, a megelőzőkbe szervül be, és így az egymást követők szorosan összefüggenek. Eltérés közöttük az életkor adta formai megjelenésen túl lényegében a feldolgozott és magáévá tett információs gazdagságban van.

Az emberi személyiségfejlődés menetét az egymást követő aktuális személyiségek feldolgozott és magukévá tett információs gazdagodottsága, a feldolgozottak tartalmainak adott időbeni mennyisége és minősége, e tartalmak összefüggése, majd ezen összefüggéseknek az életfolyamatban egymásból egymásra és egymásba épülésének formája, tartalma és módja, egymásutánja, az egységes szabályozási rendszer mind stabilabbá válása foglalja magában.

A kedvező fejlődés lényeges, hiszen az egyedet nemcsak a külvilág és ezen belül a többi ember, hanem többé-kevésbé az egyén önmaga is minden életszakában a személyisége megnyilvánulásaitól ítéli meg és értékeli.

Az egyedi életben a személyiségnek két alapvető részszisztémája, a testiszervezet és a pszichikum önmagukon belüli továbbfejlődése is alá van rendelve a személyiségben megvalósuló szabályozási rendszer egysége fejlődésének. Hogy a két részrendszer között a továbbfejlődési viszony szomatikus vagy pszichés dominanciájú lesz-e, ezt is a már adott életszakra kialakult személyiség mint szabályozási rendszer mintegy rögzült erővonalai, sztereotípiái határozzák meg.

A szélesen értelmezett emlékezés-felejtés működés közbejöttével az egyedi élet folyamán az egységes szabályozási rendszerben bizonyos tagoltság alakul ki, és a rendszer ekként válik tartamszerűvé. E személyiségtagoltság is a kibernetika törvényszerűségeit követő olyan funkcionális rendszer, mely nem merev statikai építmény, hanem a megnyilvánulásokban folyamatosan érvényesülő és egyben saját magára is visszaható dinamikai jellegű működési szisztéma.

Felfogásunk szerint *a személyiségben a következő tagoltságban vannak az összetevő szerkezeti elemek, a részfunkcionális egységek*: a vegetatív egyediség-, az érzelmi személyiség-, a kinetikus mozgás (motoros) személyiség- és az értelmi személyiségelemek. Ezek bonyolult egybeszövődésében valósul meg a *sexus-személyiség* elem. Ezek a személyiség egészében tagolódo speciális *személyiségelemek* nem statikai jellegű összetevők, nem statikai felépítettségek, hanem a kibernetika törvényszerűségeit követő dinamikai-energetikai szabályozási rendszer egészén belül egy-egy energia-kiterjedés-mezőt jelentenek. Egyben meghatározott speciális ingerek által okozott ingerületeknek, izgalmaknak feldolgozását, a válaszadást előkészítő funkcionális részegységet reprezentálnak. Mint lehetőség előfordul, hogy az aktuális személyiségben adott ingerre keletkező ingerület-izgalom a válaszadást előkészítő folyamat közben, vagyis még a teljes oldódás, a válaszadás előtt a személyiség egészén

belül valamelyik részelemben túlzottan koncentrálódik, esetleg túlzottan rögzül. Ilyenkor ez az elem a válaszadásban is domináns lesz. Máskor a válaszadás irányultsága és a feldolgozás-oldás mechanikájának belső mozgásiránya a személyiség egésze egyensúlyának megfelelő. E lehetőségek mind függenek a személyiséget alkotó elemek kölcsönös egymásra hatásából adódó tartós vagy aktuális dinamizmushelyzettől. Úgy is mondhatnánk, hogy függenek a személyiségben mint szabályozási rendszerben az adott időpontig organizálódott energetikai sztereotípiától.

Azt jelenti ez, hogy az adott ingerre bekövetkező válasz milyensége függvénye a szabályozási rendszer előbb említett részelemei között levő dinamikai-energetikai *összefüggéseknek*, a már korábban kialakult sztereotípiának. Vonatkozik ez a törvény mind az aktuálisan kialakult *közvetlen* testi-szervezeti folyamatok, mind a pszichés folyamatok következtében *közvetetten* bekövetkezett testi-szervezeti anyagmozgásokra, szervi funkcionális változásokra csakúgy, mint a válaszként létrejött magatartásra, viselkedésre, tevékenységre egyaránt. Vagyis az *egyén testi-szervezeti és pszichés aktuális megnyilvánulásai, magatartásai, tevékenységei mind mind a szabályozási rendszer egészét adó részfunkció-egységek erőtényezőinek* eredőjét reprezentálják.

Az következik ebből, hogy az embernek mindennapi testi-szervezeti folyamatait, csakúgy mint pszichikumát reprezentáló megnyilvánulásait, magatartását, viselkedését, cselekedeteit meghatározó belső mozgások, a struktúrán belüli energiaáthelyeződések a személyiség egészén belül folyamatosan kettős irányúak lehetnek: 1. az energiaáthelyeződések eredményét, a választ meghatározó impulzust továbbító belső mozgások iránya egyszer szomatikopszichés dominanciájú, 2. máskor pszicho-szomatikus túlsúlyú lehet.

Elsődlegesen a *szomatikumból kiinduló* ingerekre beálló pszichés történésekre, valamint ennek fordítottjára: az elsődlegesen pszichés hatásra kiváltódott szomatikus jelenségekre vonatkozó kutatásainkban magunk nem kísérleteket végeztünk, hanem éveken, évtizedeken át kórrajzokban rögzítetten, pontos orvosi megfigyeléseket folytattunk. E klinikai megfigyelések eredményeinek valóságát a gyógyítás sikerei, illetve kudarcai bizonyították. E megfigyelések eredményeit az elmúlt évtizedekben közleményekben, előadásokban nyilvánosságra hoztuk. Azt mutatták e megfigyelések, hogy a súlyos, az esetleg halállal végződő testi-szervezeti morfológiai-funkcionális „betegségek” a személyiségben mindenkor pszichés változásokat váltanak ki. Ezen túl azonban minél fiatalabb az egyén, annál inkább az aránylag enyhébb testi-szervezeti funkciós zavarok (kiszáradás, megsavanyodás, bizonyos anyagok túlzott visszatartása a testnedvekben) is megváltoztatják átmenetileg vagy tartósabban a pszichikumot. Hasonlóan ismertettük azokat az emberen tett megfigyeléseinket is, hogy elsődlegesen pszichés tartós hatásra úgyszólván minden testi-szervezeti rendszerben, szervben ki tud alakulni másodlagosan kezdetben csupán fiziológiai jellegű szervi funkciózavar és

panasz. A funkcionális zavar huzamos fennállása esetén pedig harmadlagosan morfológiai jellegű elváltozás is létrejöhet.

Nemcsak a klinikai pathológia területéről említett ezen példák bizonyítják, hogy a személyiségen mint szabályozási rendszeren belül folyamatosan működésileg össze vannak kapcsolódva a szomatikus és a pszichés tényezők, hanem a mindennapi egészséges életélés közben lezajló folyamatok közben is. Emlékeztetek a száj-gyomor-bélrendszer működésének a pszichikumra kifejtett hatására: egy kellemes és az egyén által kedvelt ételekből elfogyasztott vacsora eufóriás, felfokozott lelki állapotot tud előidézni. Fordított irányú hatásfolyamatot bizonyít az a megfigyelés, hogy ha csupán rágondolunk az általunk kedvelt ételféleségre, máris megindul a szájban a nyálelválasztás. Hasonló példák hozhatók a szexuális élet területéről is. A természet ciklicitást követő bizonyos hormonelválasztás fokozódásra a pszichikum irányultsága a párkeresésre aktivizálódik. Ez szomatiko-pszichés irányú folyamat. Fordított irányú folyamatra mutat az az ismeret, hogy ha az ember csupán rágondol a számára kíváncsatos másik nembeli lényre, tehát a szabályozási rendszeren belül elsődleges pszichés ingerhatás érvényesül, ugyanolyan hormonális és mozgási folyamat indul a testi szervezetben, mintha az egyén valóságosan találkozott volna az illetővel, tehát természeti inger érte volna.

Említhetünk olyan példát is, amikor bonyolultabb a szomatiko-pszichés és pszicho-szomatikus mozgásirányú inger-ingerület-izgalom-oldás folyamatok összekapcsolódottsága, tehát a szabályozási rendszeren belül a kölcsönös egymásra hatás. Ha pl. valamilyen okból erre hajlamos egyén túlzottan megvacorázik, a gyomra túltelített lesz, ettől a rekeszizma a szokásosnál magasabbra tolódik, ami azt eredményezi, hogy a szív is a rendes helyzetből felfelé és balra kimozdul. Az ekként kialakult rendellenes szívhelyzet adott esetben megváltoztatja a szív koszorús érrendszerének keringését, és ez a lényegében testi-szervezeti folyamat angina pectoris tüneteit (nyomás, szorongó érzés a szív táján) okozhatja. Ha az ilyen egyén tudatában, *tehát pszichikum* egyik elemében amúgy is van a korábban megismertek miatt félelem a szívhaláltól, akkor a szív részéről jelentkezett említett tünetek érzékelését a tudat felfokozza. Ez a felfokozott érzés halálfélelemmel jár, ami az érzelmi szférában szorongást vált ki. Ez a szorongás mint pszichés inger megindít azután egy olyan disz-stressz folyamatot, melynek eredményeként tovább fokozódik a szív koszorús érrendszerében a zavar. Esetleg ez már másodlagosan komoly pszichogén angina pectorist eredményez. Ez a circulus vitiosus megfelelő beavatkozás hiányában komoly, már nemcsak funkcionális, hanem morfológiai szívzavart is kiválthat.

Említhetem a pszicho-szomatikus mozgásirányú folyamat példájául, hogy hirtelen harag, vagy félelem, vagy öröm a vérkeringés, az izzadságmirigyek működésének, a légzés ritmusának, mélységének változására, vizelési-székelési inger keletkezésére vezethetnek.

Meg kellene még válaszolnunk, hogy *a személyiségen mint szabályozási rendszeren belül a két részfunkcionális jelleg, a szomatikum és a pszichikum milyen mechanizmus szerint fejtenek ki egymásra hatást.*

A válasz nem túl egyszerű. Figyelembe kell venni, hogy az egyedi emberéletben az életfolyamatok humanizálódása, a mai emberre vonatkoztatva talán azt is mondhatjuk: az életfolyamatok szocializált humanizálódása vezet a személyiség kialakulásához, pontosabban kifejezve a szabályozási rendszer organizálódásához. Ehhez a humanizálódáshoz az szükséges, hogy az egyedi élet folyamán a személyiségben megvalósuljon a biológiai és a társadalmi emberformációk egysége.

Az emberi életfolyamatok lényegében közvetlen és közvetett reakciók. Az élő organizmusokat ugyanis lényegében az jellemzi, hogy az élőknek a környezetével nemcsak passzívan, hanem aktívan is kapcsolatokat kell tartania. Ezen aktív kapcsolattartási folyamatok közé tartozik, hogy ha az organizmust az általános és aktuális ingerlékenység küszöbét meghaladó inger éri, akkor az organizmusban ingerület-izgalom keletkezik. Az ingerület-izgalom állapot tartósan nem maradhat fenn, az ingerületet-izgalmat oldani kell, mert az organizmusnak újra az őt jellemző belső egyensúlyba (homeostazisba) kell jutnia. Az ingerület-izgalom *oldása* lényegében nem más, mint a hatásos ingerekre adott, belsőleg feldolgozódott válasz. *Az aktuálisan észlelhető életfolyamatban tehát egybeszövődve tükröződik, reflektálódik mind az inger-ingerület-izgalom, mind az oldásig tartó feldolgozódás folyamat (beleértve utóbbiba a „feldolgozó rendszer” milyenségét is), mind az oldás: a cselekvés, a válasz.*

Az emberi folyamatos életet viszont sem mennyiségileg, sem minőségileg nem egyetlen inger és nem egyetlen ingerre-válasz, reagálásfolyamat jelenti, hanem az ingerhatásoknak, a reagálásoknak, a válaszfolyamatoknak sokasága. E válaszfolyamatok néha nagyon bonyolultan felépülő, áttételeken érvényesülő, egymással összeszövődő csoportot képeznek.

Az emberben ingerületet-izgalmat-oldást kiváltó ingerek eredetüket tekintve lehetnek a személyiségen belül indulók, és lehetnek a külvilág felől indulók, érkezők. Röviden kifejezve, az emberi hatásos ingerforrások lehetnek belső és külső. Mind a belső, mind a külső ingerforrások és az ezekből eredő ingerek lehetnek szűken értelmezett *természet jellegűek*, „tárgyszerűségek”, és lehetnek ember által létrehozott jelszerűségek, *absztrakt jellegűek*.

A *természet jellegű* és „tárgyszerű” ingerek a fény, a hang, az ízek, a hő, a szagok, a mechanikus vibrációs, tapintási ingerek hatásosságával, ha ezek az ingerlékenységi küszöböt intenzitásban meghaladják, nem kell részleteiben foglalkozni. Ezek hatásosságát mindenki magától értetődőnek tartja. *Az absztrakt jellegű ingerek* a beszéd, az írás, a gondolat, az érzélem ingerhatásossága kapcsán viszont utalni kell arra, hogy az embernek igen lényeges jellegzője az, hogy bizonyos egyedi fejlődés elérése után lényegében különbözik más élőlényektől. *Az ember ugyanis — amint már említettük — absztrakt jelt teremtő,*

az ember által teremtett és „megtanult” jeleket jelzésre használó és absztrakt jelt „megértő”, „felfogó” lény. Ezen alapvető emberi tulajdonság miatt az absztrakt jelnek mint ingernek a hatásossága az emberben egyenlő lehet azon természet jellegű, tárgyszerű inger hatásosságával, amelynek jelzésként e jelt az ember (nemcsak az egyed ember, hanem az ember általában) egykor létrehozta, absztrahálta.

A belső természet jellegű *ingereket*, amelyek lényegében a szükségletek, az interoceptorok közbejöttével fogja fel a személyiség. Ezek aktuális fiziológiai vagy patofiziológiai folyamatok eredményei, ill. részei. A belső absztrakt jellegű *ingerek* pedig a gondolkodás, az értékelés, a fantáziálás, az illuzionálás, az emlékezésben érzelem-indulat aktiválódás ingerforrásokból, vagyis a szélesen értelmezett pszichés jellegű emlékvilágból erednek.

A külső *ingereket* az egyén az exteroceptorokkal fogja fel. Ezek a természet, ill. a társadalom felől hatnak. Míg a *külső közvetlen természet jellegű ingerek* csak a konkrét természet környezetből erednek, a *társadalom eredetű külső ingerek* közül hatók lehetnek egyrészt az aktuális társadalomból közvetlenül, másrészt az emberiség történelméből, a civilizációs és kulturális társadalmi „örökségekből” közvetetten ható ingerek. Mind e társadalmi hatásokat vagy az embertársak közvetlenül személyükkel, illetve a kialakított rendszerekkel, vagy közvetve tárgyszerűségekkel, írás-olvasás útján juttatják mint ingerforrások a személyiséghez. Az egyén bizonyos ismeretek megszerzése után önmaga „keresi fel”, „keresi meg” az ingerforrásokat, és mintegy öntevékenyen idézi elő az ingerhatásokat az olvasás, a művészeti alkotások nézése, hallgatása, vagy azokban személyes részvétel révén.

Utaltunk arra, hogy az ingerek különbözőségének megfelelően az emberi élet nem egyetlen válaszfolyamatban nyilvánul meg, hanem lényegében mindig nyíltan vagy rejtetten egybefonódó testi-szervezeti és pszichés reakciók bonyolult láncában, gyűrűjében, legtöbbször komplexumaiban. Ez a lényege a szabályozási rendszer egészén belül a két részrendszer összefonódásának.

Amikor a személyiség, a szabályozási rendszer fejlődésében már erre a szintre eljutott, addigra az eredetileg, az újszülött-, csecsemőkorban még csak biológiai életfolyamatok, szocializáltan humanizált jellegűekké alakulnak.

Ha figyelembe vesszük, hogy *miként is történik az életfolyamatok szocializált humanizálódása*, akkor további adatokat kapunk arra, hogy a személyiségben, a szabályozási rendszer egységében, miként történik a különböző tagolt-ságú részegységek befolyásolása, irányítása.

A *szocializált humanizálódás* kérdésének megválaszolásához szükséges röviden visszatérni arra, hogy miként is értelmezzük a *reflexfolyamatot*. A reflex kifejezést nem a klasszikus Descartes-i felfogás szerint használjuk, hanem *Anohn* kutatási eredményeit tesszük magunkévá, és ezeket próbáljuk tovább fejleszteni.

A reflexek hatásos ingerek által a szabályozó rendszerben működésbe hozott működés-történések. Az emberben a felnőtttség felé fejlődve az egyszerű, szinte mechanikus reflex-vonal megmaradása mellett fokozatosan reflexívek, reflexláncok, reflexgyűrűk, bonyolult reflexrendszerek működése bontakozik ki és válik mintegy rögzítetten organizálttá. Ezek a szabályozási rendszeren belül a már mondottak szerint egymással szomatiko-pszichés és pszichoszomatikus belső működési mozgásirányokon át szorosan összefonódnak, egymáshoz kötődnek, organizálódnak.

Az emberi reflexműködések lényegüket tekintve didaktikai szempontból két nagy csoportba oszthatók: a) fiziológiai jellegű reflexformák és b) pszichológiai jellegű reflexformák.

A fiziológiai *jellegű reflexformák* lehetnek a) örökletesen vele született feltétlen reflexek, b) „szerzett”, klasszikusan pavlovi időleges feltételes reflexek és c) „szerzett”, az egyén életéhez mérten végleges feltételes reflexműködések.

A pszichológiai *jellegű reflexformák* között — amint már említettük — felfogásunk szerint nincsenek örökletesen vele született feltétlen reflexműködések. A pszichológiai jellegű reflexformák mindegyike az egyedi élet folyamán „szerzett” (kialakult, kialakított) feltételes reflexforma. Mint ilyenek, három csoportba oszthatók: a) „szerzett”, pavlovi klasszikus időleges feltételes reflexek, b) „szerzett”, az egyén életéhez mérten végleges feltételes reflexek és c) az ember által korábban ki nem fejezett új „válasz” megnevezésére, megformálására alkalmas, általam „*alkotó válaszadás*” névvel jelölt komplex bonyolult reflexformák.

E különböző formájú reflexműködések azok a belső történésfolyamatok (részfunkciók, részfunkció-rendszerek), amelyek nemcsak a személyiség-funkció mindenkor aktuális mechanizmusát jelentik, hanem egyben a szocializált humanizálódásnak a mechanizmusát is.

A személyiség mint egységes szabályozási rendszer működésén belül ezen reflexformák közül az egyénben az életkor és az egyedi fejlettségi szint szerint egyik vagy másik forma működése van túlsúlyban. Az *újszülöttnak*, a mai ismereteink szerint, első 10 napján belül csak örökletesen vele született feltétlen *fiziológiai* jellegű reflexek működnek. Az első 10 napban kezdenek ezekbe a feltétlen reflex folyamatokba beépülni, ezekre ráépülni elsősorban a táplálás-táplálkozás, valamint a testi gondozás történéseivel a pavlovi klasszikus vegetatív-szomatikus fiziológiai jellegű feltételes reflexek: a vegetatív, a visceralis, a motoros, az érzékelési jelenségek. Majd általában a 6.—8. élethét után kezdenek megnyilvánulni a már korábban kialakultakra ráépült — mindenekelőtt az anyával vagy az anyahelyettséghez való együttélés (táplálkozás, táplálás, gondozás) hatásainak közbejöttével megerősített — *érzelmi* szférára is ráterjedő, vagyis már primitív pszichés jellegű feltételes reflexműködések. Majd a még előrehaladottabb csecsemőkorban (6. élethónap

után), és fokozatosan az idősödő gyermek-, ifjúkorban, kedvezőtlen körülmények között esetleg csak a felnőttkorban folyamatosan beépülnek a személyiség, a szabályozási rendszer összfunckióba a szerzett, az egyén életéhez mértén végleges formájú, különböző szintű pszichés jellegű feltételes reflexek, és még inkább az „alkotó válaszcím” mint a legdifferenciálódottabb pszichés jellegű részfunckió-forma.

A magasabb szintű pszichés jellegű reflexformák működésének kialakulásában, a szocializált humanizálódásban kiemelkedően nagy a jelentősége a felnőttek közbejöttével elsajátított *beszédnek*: a szó, a beszéd megértésének és a szóval, a beszéléssel jelzés megtanulásának. Majd későbbi gyermekkorban az írásjelek megismerésének, az írás-olvasás, a számolás „megtanulásának”, vagyis jel-felvételre, jelzés leadására használatuk elsajátításának. E már magas szintű pszichés funckiók kialakulásának az alapját ugyancsak a felnőttek közbejöttével a hangzásnak mint primitív jelzésnek a „megértése”, a fénytágolódás (nappal világos, éjjel sötét) jelentésének a „megértése”, a kézzel megfogás, a tárgyaknak „eszközzé” alakulása, az állás, a járás megtanulása, ezekkel párhuzamosan a cselekvés jelentésének „megértése” szolgáltatják.

E magasabb szintű pszichés jellegű reflexműködések kialakításával a környezet felnőttjei befolyásolják, mintegy beprogramozzák azokat a belső feldolgozási folyamat formákat, melyek eredményeinek egésze vezet az eredetileg újszülöttkorban csupán biológiai jellegű életfolyamatok szocializált humanizálódásához. A társadalom *felnőttjei* u.i. a kialakuló pszichikummal rendelkező fiatal, rendkívül fogékony egyedeknek a szóval, írással jelzés révén adják át, építik be, programozzák be a személyiség működési rendszerébe az *életjelenségek* társadalmi értelmezését, jelentését, értékelését. A beprogramozódottság akkor válik véglegessé, mikor a környezet felnőttjeinek e hatásait az élete folyamatos élése közben a mindennapi természetes tapasztalatai alapján az egyén elfogadva magáévá teszi, és mintegy megnyilvánulásait kényszerítően irányító sztereotípként beépíti individuális, egyéni értelmező, értékelő rendszerébe.

Ezen tanító nevelő-tanuló nevelődő folyamatok végleges organizálódásával az *absztrakt jelvilág egyenértékű ingerforrássá válik magával a természetes életjelenségekkel, illetve a külső világ tárgyaival*. Ekként az absztrakt jelek az utóbbiakkal aequiválensen váltanak ki ingerületeket, izgalmakat, amiket ugyancsak oldani kell.

Gondolom egy egyszerű példával lehet a legjobban rámutatni a szabályozási rendszerben a fentiek szerint már kialakult és rögzült működésösszefüggések lényegére. Vegyünk példának egy fiatal leányt, aki társaságban van. Ha a helyiség hőmérséklete túlzottan emelkedik, a magasabb környezeti hőmérséklet mint természetes inger a leány *testi-szervezetében* feltétlen ingerület-izgalom folyamatot indít, és más jelenségek mellett fokozódik az

izzadságmirigyek működése. Különösen a hónaljárokban válik erőteljessé az izzadás. E testi-szervezeti folyamatnak nem lenne további következménye, ha egyedül otthonában lenne a leány, de a példának hozott helyzetben ő idegenben más emberekkel, idegen fiúkkal, leányokkal van, akik között sikerre vágyik. Ha a példának hozott leány *tudja magáról*, hogy izzadtságának szaga túlzottan intenzív, ez a *tudat* ebben a helyzetben a *pszichikumában* feltételes reflex-folyamatokat indít meg. Arra „gondol”, hogy társai is megérik a kellemetlen izzadságszagot. Ezt a kudarcból való félelem-gondolatot tehát alapján elsődleges testi-szervezeti tényezők okozták. A pszichikumában a feltételes reflexlánc azután akként folytatódik, hogy e gondolat az érzelmi szférában szorongást vált ki. Attól szorong, hogy az izzadságszag miatt szégyenben marad, kinevetik, kudarc, csalódás éri. Ez a szorongás azután mint pszichogén disz-stressz visszahat a testi-szervezetre, és ahelyett, hogy az elsődleges testi-szervezeti folyamat megszűnne vagy enyhülne, ellenkezőleg, az izzadságmirigyek váladékelválasztása még fokozódik. Ebben a példában tehát a szabályozási rendszerben egy elsődleges testi-szervezeti feltétlen reflexfolyamat volt az elsődlegesen ható inger, az indító, majd a reflexláncba pszichés feltételes reflexműködés másodlagosan bevont egy pszichés folyamatot, majd ez mint harmadlagos inger visszahatott egy reflexgyűrű működésén át a testi-szervezetre.

Fordítva is lejátszódhat a szabályozási rendszerben az egymásra hatás, az impulzus átvitel mozgásiránya. Vegyünk példának egy tornaversenyen szereplő fiatal fiút. A verseny miatt a pszichikumában úgynevezett versenyláz van. Ez azt jelenti, hogy az egyén szorong, vajon sikeres lesz-e a versenyzése. Ha ez a szorongás túlzottan intenzív inger, akkor mint elsődleges pszichogén disz-stressz fokozza a bőr izzadságmirigyeinek működését. Emiatt nyirkosak lesznek a versenyző tenyerei is. Ezt az elsődleges pszicho-szomatikus mozgásirányú feltételes reflexfolyamatot további reflexlánc működés követi. A versenyző *tudja*, hogy a nyirkos tenyér miatt tornaverseny közben a szeren megcsúszhat a keze és a bemutatásra kerülő gyakorlaton hibát követhet el, és veszélyezteti a verseny sikerét, kudarc, csalódás érheti. Ez a másodlagos pszichés tényező ezután további túlzott inger (disz-stressz hatás) a testi-szervezetre, és harmadlagos hatásként tovább fokozódik a bőr izzadságmirigyeinek működése.

E két nagyon egyszerű példa meggyőzően mutatja az összeszövődött szabályozási rendszerben a már organizálódott sztereotípiák miatt, a testi-szervezeti és a pszichés tényezők egymásra hatásának és egymástól függésének szabályozási sémáját. Nehézség nélkül adaptálhatók ezen egyszerű példák más, a személyiségben, a szabályozási rendszerben a felhozott példáknál sokkal bonyolultabb szomatiko-pszichés, illetve pszicho-szomatikus mozgásirányú, egymásra ható folyamatok összeszövődöttségének megértéséhez. Arra kell csupán gondolnunk, hogy az ember mindennapi élete nem hasonlítható a kísérleti állatok életéhez. Az emberek sem személyiségük folyamatos kiala-

kulása közben, sem már kész felnőtttségükben nem teljesen hang- és fényszigetelt, kondicionált levegőjű laboratóriumi kísérleti kamrákban élnek, hanem nyílt társadalmi és természeti környezetben, és minden ingert, ami életük élése közben éri őket (beleértve a felnőttek tanítását, nevelését mint ingert), sajátos egyéni személyiségükben dolgoznak fel a már addigra kialakult sajátos értelmező és értékelő rendszerükkel saját maguk számára. Ebben az értelmező, értékelő rendszerben a természeti jellegű ingerek és a pszichés jellegű (absztrakt) ingerek mint ingerület-izgalom-kiváltó hatások — amint említettük — akként válnak aequivalenssé, vagyis a természetes életjelenségek akként humanizálódnak, ahogyan az ember ontogenezise folyamán a környezet felnőttjei: a beszéd és az írás megtanításával párhuzamosan fokozatosan megtanítják az értelmezést, az értékelést, „elfogadtatják” és beépítik (beprogramozzák) az egyén korábban csak biológiai jellegű *jelentések* rendszerébe a társadalmi emberek által konvencionálisan kialakított társadalmi jellegű értelmezéseket, *értéke-
léseket* mint az emberre általában érvényes *jelentések* (jó-rossz, szép-csúnya, értékes-értéktelen, büntetendő-jutalmazandó) rendszerét. Ez a társadalmi jelentések rendszerének elfogadottsága mint a cselekedeteket meghatározó funkcionalitás képviseli a személyiségben mint szabályozási rendszerben a szocializált humanizálódást.

Az, hogy adott egyén felnőttkorában az említett reflexműködési formák, ingerre (szükséglet, igény) válaszadási formák közül a személyiség mint szabályozási rendszer összműködésében melyik a domináns, tehát az ingerek túlnyomó részére az egyén melyik működési mechanizmus szerint válaszol, hogy az életfolyamatok közül melyek és milyen intenzitással szocializáltan humanizálódtak, az az egyén sajátos élettörténetét kialakított tényezőktől, azok belső feldolgozásától, organizálódásától függ. Az biztos, hogy az egyedi életben végig mind a négy reflexműködés forma, válaszadási mechanizmus forma működésbe lépésének lehetősége megmarad, és az is biztos, hogy adott szituációkban az ősből válaszadási formák veszélyeztethetik a „fiatalabb”-ak hatásosságát.

Hogy az életjelenségek saját maga általi individuális értelmezésében és a sajátosan egyéni jelentések rendszerében mennyire hatásosan érvényesül a társadalmi hatásként kiépült szocializált humanizálódás, vagyis a „fiatalabb” feldolgozási, válaszadási működés forma az egyén megnyilvánulásai aktuális irányításában, ez a szabályozási rendszer nagyon bonyolult aktuális belső aktivizáló, illetve gátló folyamataitól is függ. Tudni kell, hogy az aktuális személyiségfunkcionálás a kinetikus jellegű válaszadás, a döntés előtt a belső feldolgozó folyamatban, az analízis történések közben az *inger jelentésének* megállapításához a pszichikum bizonyos kódolási szisztémát vesz igénybe. A jelentés-megállapítási kódszisztéma kulcsa: „a nekem jó” és „a nekem rossz”.

„A nekem jó” és „a nekem rossz” lehet testi-szervezeti és lehet pszichés jellegű. Vagyis az ingereknek e kódkulccsal történő megoldással kialakított

egyéni jelentése lehet testi fájdalmat vagy testi jóérzést, kedvező vagy kedvezőtlen testi állapotot jelentő, vagy lehet pszichés jellegű: érzelmi örömet, érzelmi kint, bánatot, szomorúságot, vagy értelmi jellegű tárgyi, etikai, esztétikai értéket-értéktelenséget jelentő. Leglényegesebb milyenségben az ekkénti kódkulccsal megoldott egyéni jelentés lehet a teljes testi szervezet létét veszélyeztető vagy védő, vagy lehet csupán a pszichikum szempontjából egzisztenciális megsemmisülést, vagy ellenkezőleg ilyen segítséget, támogatást jelentő.

A legdifferenciáltabb, legérettebb, legbonyolultabb emberi személyiség is lényegében a legősibb élő organizmusok alaptörvényszerűségeit követi, amikor bármilyen inger-ingerület-izgalom belső feldolgozásakor személyiség-megnyilvánulásában, állásfoglalásában, cselekvésében, tevékenységében, viselkedésében, magatartásában az ingerre választ ad. Ez az ősi törvény: „*a nekem rossz*” *elől el kell menekülni*, „*a nekem jó*” *felé kell közeledni*, „*a nekem rossz*”-at támadni kell, ócsárolni kell, meg kell semmisíteni, „*a nekem jó*”-t meg kell tartani, dicsérni kell, meg kell védeni.

A rendkívül bonyolult emberi személyiségben mint szabályozási rendszerben, és ezen belül a pszichikumban mint szabályozási részrendszerben ez „*a nekem rossz*”-tól menekülés és „*a nekem jó*”-hoz közeledés realizálása a mindennapi életben, a cselekvésben, a tevékenységben, a mozgásban, a viselkedésben, a magatartásban megnyilvánuló álláspont kialakítása persze nem olyan egyszerűen történik, mint pl. az egysejtű amőbának „*a nekem rossz*”-at reprezentáló száraz megnyilvánulástól el, „*a nekem jó*”-t jelentő nedves megnyilvánulás felé oda mozgása. Vagyis az emberi pszichikumban nem csupán kémiai és fizikai jellegű természeti hatásokra mozgással adott válaszról van szó. Az ingerre az emberi válaszadás nagyon bonyolult áttételeken át jut el a realizálódásig, mint személyiség-megnyilvánulás, mint állásfoglalás, cselekvés, tevékenység, viselkedés, magatartás. Van pl. olyan személyiségű ember, aki elviseli a legveszélyesebb testi-szervezeti „*nekem rossz*” állapotot, a legnagyobb fokú testi fájdalmat, kint, esetleg még a halált is, mert az inger-ingerület-izgalom feldolgozásaként realizálódott cselekedet, tevékenység, viselkedés a személyiségében olyan pszichikai jellegű „*nekem jó*” hatást vált ki, amit az adott fejlettségű ember a legfőbb emberi „*nekem jó*”-nak él, aminek elérését az élet értelmének, a legfőbb életcélnak tart. Fordított is lehet a bonyolult áttétel. Van olyan személyiségű ember, aki a testi-szervezeti „*nekem jó*” elérése kedvéért elviseli a más ember számára elviselhetetlen pszichikai „*nekem rossz*” állapotokat, esetleg a pszichikai jellegű egzisztenciális megsemmisülést.

Az eddigi több évtizedes klinikailag ellenőrzött tapasztalataim alapján úgy látom, hogy általában minél fiatalabb életkorú, minél kevésbé szocializáltan humanizálódott személyiségű az egyén, a megnyilvánulásait, az állásfoglalásait, cselekvéseit, tevékenységeit, viselkedését, magatartását kialakító meghatározók annál inkább a testi-szervezeti „*nekem jó*” elérése irányába tolják. Viszont minél érettebbé, differenciáltabbá, bonyolultabbá vált már

egyéni fejlődése folyamán az egyed személyisége, jelentőségben annál inkább előtérbe lépnek a pszichikai jellegű „nekem jó” állapotok elérésére való törekvések mint megnyilvánulásra, állásfoglalás kialakítására, cselekvésre, ténykedésre, viselkedésre, magatartásra indítók.

Tapasztalataim szerint azonban nem csupán az életkor számszerű előrehaladásával párhuzamosan alakul ki ez az utóbbi életélési forma. A személyiség fejlődésének azon szintjén bontakozik ez ki, mikor a személyiség mint szabályozási rendszer beállítódásának meghatározója már nem az *én* fontossága, hanem az *én* központi fontossága helyébe a *te*, az *ő*, az *ők* fontosságát is magában foglaló *mi* központi elhelyezkedésű fontossága lépett. E fejlettségi szinten a személyiség-dinámia (funkcionális rendszer) központjába a *mi* foglalja el a legjelentősebb helyet, és a „nekem jó” helyett „a nekünk jó”, „a nekem rossz” helyett „a nekünk rossz” az inger-ingerület-izgalom *jelentését* felfedő kódolási kulcs. Ez a *mi* az egyéni fejlődés kezdet kezdetén csupán az *én* és a *te*, az *én* és az anya kettősének egységét jelenti. Csak későbbi életszakban fokozatosan szervülnek „a mi” központúsághoz hozzá a többi családtagok, majd a család egésze, és még sokkal később a kisebb és nagyobb közösségekhez, a munkahelyhez, a házához tartozó emberek közösségének egésze, majd az egész emberiség („mindenki”), majd a nem tárgyas mivoltú eszmék, ideák.

E gondolatsorból az derül ki, hogy a személyiségnek adott helyzetekben a szabályozáskor nem is olyan egyszerű „a nekem jó” és „a nekem rossz” kódkulcsok használata. Van azonban valami, ami vezérli, dinamikusan befolyásolja az egész szabályozási rendszert, annak minden akcióját, így a kódkulcsok használatát is. Ez a személyiség egészét vezérlő központi erő — mint erről már volt szó — az *életcél*. Hogy e vezérlő erő mibenlétét megközelíthessük, szükséges foglalkoznunk azzal, hogy a szubjektumnak milyen tartalom jelenti az életet, és így mi az életcél kialakításának az alapja.

Ha a korábbi gondolatokból elfogadjuk azt a megállapítást, hogy az embert egyrészt fiziológiai *szükségei*, *szükségletei*, ezek kielégítési törekvéseinek mindennapi gyakorlata, másrészt a *pszichés jellegű igényei*, illetve ezen igények kielégítési törekvései készítetik mozgásra, cselekvésre, tevékenységre, megnyilvánulásra, magatartásra, és elfogadjuk azt a filozófiai tartalmat is hordozó ismeretet, hogy az ember az anyagmozgásnak az élők csoportjába tartozó egyik formája, akkor ebből az is következik, hogy az embert alapvetően az élet megtartása iránti igény indítja, mozgatja. E válasz helyessége általánosságban nagyon is kézenfekvőnek látszik. Mi *jelenti* viszont az emberi észrevevésben, érzésben, gondolkodásban, akarásban, az emberi megismerésben, cselekvésben, az emberi szubjektumban, a mindennapi tartalmi valóságban az életet, amit tehát meg kell tartani, és ami iránti igény indítja, mozgatja, irányítja a szubjektumot: az ember megismerési, cselekvési történéseit? E kérdésnek a megválaszolása nem könnyű. Amennyire egyszerűnek és mindenki által azonnal

áttekinthetőnek tűnik ugyanis a mindennapi természetes gondolkodásban, hogy mi az élet, mi az emberi élet, annyira bonyolult az, hogy az egyed-ember szubjektuma, a pszichikuma az érzékelésben, észrebevésben, érzéseiben, gondolkozásában, akarásaiban, megismerésében, cselekvéseiben, mindezen folyamatok tartalmában és tárgyában *mit fogad el*, a jelentés rendszerében mit értékel emberi életként *a mindennapi valóságok tartalmain belül*.

A megválaszoláskor mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy az ember számára az életjelentés csak látszólag egyértelmű, és csak látszólag nem más, mint a szükségletek, az igények aktiválódása és ezek kielégítésére törekvések és cselekvések összessége és egysége. Pontosabban kifejezve, a szükségletek és az igények fellépése, észrebevésük és kielégítésük folytonossága, eközben a szükségletek és az igények kielégítési lehetőségeivel, esetleges akadályaival, az akadályok elhárítási lehetőségeivel való belső és külső foglalkozás. A valóság azonban az, hogy az élet mást jelent biológiai tartalomban, mást fiziológiai tartalomban és mást pszichológiai tartalomban. Ezért az egyes ember egyediségében, majd személyiségében az ontogenezis folyamán az egyes életszakaszokban más és más jelenti az életet. Bár ezek a jelentések nem a következőkben tárgyalt elkülönültségben jelennek meg a személyiség egészében mint egységben, mégis elkülönítésük a tárgyalás megkönnyítése miatt szükséges.

Kétségtelen, hogy *a méhen belüli*, a magzati életszakban az akkor még embrionális lény számára kizárólag az össz-szervezeten belül megnyilvánuló, meghatározott sejti anyagcsere, sejti energiacsere, szöveti anyagcsere zajlása „jelenti” az életet. Illetve már ebben a szakban is ennek a sejti, szöveti anyagcserének, energiacserének a nedvkeringésben és vérkeringésben is meghatározott funkcionális rendezettségű egysége, és ennek az egységnek az akkori környezettel: az anyai szervezettel való együttélése és együttes anyagcseréje.

A megszületés után a legkoraiabb újszülöttkortól kezdődően a fentiekben túl azonban az egyedi fejlődés előrehaladtával mindinkább és inkább már más folyamatok is hozzácsatlakoznak ezen alapvető életjelentéshez: a nedvkeringésen, a vérkeringésen, a sejti energiacserén túl bizonyos már szervi, szervrendszeri működések egységbe szerveződöttségének történései. A lélegzési, a táplálkozási, az emésztési, a méregtelenítési szervek viscerális működései is. Majd a test egészének a térbeni változásai és az egyes testrészeknek, a végtagoknak a mozgatása. Majd az érzékszervekkel való észrebevések: a fény, a világosság, a sötétség, a hangok, az ízek, a szagok észrebevései, a tapintási észrebevések, majd mindezen funkcionalitásoknak egybefűződése és differenciálódásai. Majd az elalvás előtti állapot és a felébredés utáni állapot észrebevései. Már egészen fiatal csecsemő-életkorban is a primitív cselekedetek, tevékenységek (táplálkozás, szopás, székelés, vizelés stb.), sőt ezek lehetőségeinek az észrebevései.

Az egyedi élet fejlődésének további előrehaladtával azután, ahogyan mindinkább és inkább begyakorlódnak az említett szervi (viscerális) működések, és

ahogyan a pszichés jellegű feltételes reflexek kiépülésével fokozatosan kibontakozik a primitív pszichikum, az életjelentések közé belépnek a testi-szervezeti (organizmus) működésből fokozatosan absztrahálódó, egyes pszichés funkciótörténetek eredményeinek észrevévei (a gügyögés, a rámosolygás, az anyai arc közeledésének felismerése), és ezen észrevéveken át a környezettel való kapcsolat, elsősorban a környezet embereivel, eleinte csak az anyával való kapcsolat (felélénkületi reakció) érzékelése.

Az eddig tárgyalt *csecsemő- és kisgyermekkor* *életszakaszokban* az említett működési területek történései, valamint e történések mint „örömet” okozók, mint az egyedre vetített „nekem jó” állapot előidézők, illetve az egyedre vetített „nekem rossz” állapot megszüntetésének lehetőségei és valóságai *jelentik* tehát az egyed primitív pszichikumában, az észrebevésében, érzésében, primitív gondolkozásában, akarásában az életet. Ekként jelenti fiatal csecsemőkorban az életet az anyamellből szopás: a kínzó éhség állapotában a mellbimbó, sőt az egész bimbóudvar szájjal való mohó megragadása, majd az ezt követő szopás: a teljes erőből szívás-nyomás-nyelés, a szinte „végtelenségig” ismétlődően szívás-nyomás-nyelés, és végül is az éhség kínjának megszűnésével járó örömallapot. Ilyenkor már az életet jelenti a szervezet (organizmus) teljeségének egységbeni részvétele, feloldódása (a későbbi élményállapottal egyenértékű „jelenléte”) e „nekem jó” történések *érzésében*. És az életet jelenti az a kezdetben csak a szituációval egységben, majd attól elkülönülten is tárgyszerűen észrevett személy, akivel mindez összefügg: a szoptató, a gondozó anya. Kedvezőtlen körülmények között élő, ilyen korú egyed számára mindezek részleges hiánya és az ezzel együtt járó „nekem rossz” minduntalan érvényesülése jelenti az életet és a szinte folyamatos vágyódást „a nekem rossz” megszűnése, megszüntetése iránt.

Az egyedi élet továbbfejlődésével a kisgyermekkorban az élet adta örömet, az életet az eddigiekre ráépülve a játék jelenti: a játszás. Játszás az anyával, játszás a játékokkal, később a „végeérhetetlen” játszás a gyermektársakkal, a felnőttől hallgatott mese, a mese mesélés hallgatása és a mesevilág, és a mesét mesélő felnőtt személy. A mindennapi többi élettörténetek ebben az életszakban mint életjelentés szinte az észrebevés peremére kerülnek. Háttérbe szorul e szempontból ekkor még a táplálkozás is. Mindezek folyamatos, akár csak részleges hiánya esetén, miként a fiatalabb életkorban is „a nekem rossz” állapotból való elvágyakozás, elkíváncozás jelenti az életet.

Amikor azután e fiatal kisgyermekkoron túljut az egyén, és eljut *az iskolás életkorba*, majd a pubertáson, ifjúkoron át *a felnőtt életkorba*, akkor már további nagyon nagy változásokon megy át annak a sok mindennek az egysége, ami a szubjektum számára az élet *jelentése*.

Ifjú életkorban, különösen a pubertás alatt és közvetlenül utána levő életkorszakokban a szubjektum számára az életet jelentés tengelyébe kerül az álmodozással illuzionált világ tartalma. A kalandozások lehetősége és valósága.

A lelkesültség-állapot keresése, sőt hajszolása. Különös illúziók, ábrándozások valóságként elfogadása, lehetetlenségeknek lehetőként tekintése, hősiességnek tűnő, sőt valóban hősi cselekedetek végrehajtásának keresése, veszélyes feladatok, veszélyes cselekedetek vállalása, végzése. Egy bizonyos életkor után bekapcsolódik az élet jelentésbe eleinte mint szervi, majd mint érzelmi, gondolati elem is *a szexualitás*. Néha ezt az időszakot megelőzően, néha ezzel párhuzamosan az érzelmi világnak bizonyos megnyilvánulásai válnak az életjelentésben dominánssá: a „szeretni”, a „szeretve lenni” állapota, az örömet elfogadás, az örömet adása érzése. Lényeges arra is utalni, hogy aránylag fiatal gyermekkortól kezdve a felnőtttség bizonyos életszakáig a kinetikus mozgás, a testhelyzet-változtatás és az ezt előkészítő akarás van az életjelentés központjában.

Az egyedi személyiség-struktúra dinamiájának tovább fejlődő változásával párhuzamosan fokozatosan kibontakozva kerül az életjelentés központjába *a gondolkodás* („cogito ergo sum”), a véleménykialakítás, a tervezés. Összefoglalva: a megismerés és az akart cselekvések, tevékenységek összefüggő történései.

A felnőtt életkorúságban, a felnőtttségben az életet jelentésben elmélyült formát vesz fel a másik nembeli emberrel való kapcsolat. A másik nembeli ember szépségének csodálása, majd ehhez kapcsolódva a családi életben részvétel, az egyedi ember élet folytatásának: a gyermeknek a szeretete, a gyermekben gyönyörködés, a gyermek gondozása, nevelése-tanítása, segítése, támogatása. Szorosan idetartozóan az otthon, a haza, a valakihez, a valakikhez tartozás érzései.

Egészen idős korban a visszaemlékezések és az azokban levő emléktárhelyek felidézése kerül az egyed számára az életjelentés tengelyébe.

A személyiség egyedi milyensége szerint különböző életkorszakokban kap szerepet az életjelentésben a munkával, a tevékenységgel, a magatartással, a testmozgással (sportok) elért siker, az eredményelérés, az elismerés, az elismertetésben részesülés érzése, vagy kedvezőtlen élet alakulás, sorozatos sikertelenség, eredménytelenség esetén az ezek utáni vágyakozás.

Ügyszólván az egész egyedi életet, annak minden szakaszát végigkíséri mint életjelentés valamilyen formában az érdekes változatosságokban, az újszerűségben való résztvevés, ilyenekben részessé válás: röviden összefoglalva a szórakozások különböző formái. Ugyancsak aránylag korai életkorszaktól kezdve szinte végigkíséri az egyént mint életjelentés: a tárgyak birtoklásának érzése, a tárgyak birtoklásának elérésére törekvő cselekvések, valamint a hatalom birtoklása, a hatalom megszerzésére törekvések és cselekvések, a megszerzett hatalom megtartási, megvédési gyakorlása.

A személyiség fejlődésének aránylag csak magas fokán jut el az egyén oda, amidőn az életjelentésben központi helyet foglal el *a kötelességteljesítés öröme*. Kötelességteljesítés saját maga iránt, családjá, családtagjai iránt, a vállalt

munkája, valamint életének lehetőségeit biztosító nagy közösség, a társadalom iránti köteleességteljesítés öröme. Ugyancsak a személyiségfejlődés aránylag magas szintjén alakul ki mint életjelentés *a másokról való gondoskodás teljesítésének öröme*.

A személyiségfejlődésnek csupán szinte a csúcán alakul ki, mint az életjelentés lényege: *az alkotás, a teremtés, a munkával alkotás, a munkával teremtés érzése*, ilyen életcél-kitűzés, annak követése, majd az elérése után újabb cél-kitűzés, újabb eredmény és az újszerűnek ilyen formában való változtatódása.

A *felénrttség* e fejlődési szintjén az életjelentéshez szorosan hozzátartozik a becsületesség, a tehetség, a szorgalom, a tiszta emberi életforma társadalmi elismertetésében, eredményességében való bizalom és hit. Hozzátartozik az emberi szolidaritásban, a tudományok eredményes alkalmazhatóságában, a döntések becsületességében, biztonságában, a döntések körülményei igazságosságába vetett bizalom és hit. Hit és bizalom az igazság győzelmében, a jóság, a szépség, a munkával szerzett érdem jogos társadalmi elismertetésében.

Megfelelő folyamatos környezeti hatás esetén aránylag fiatal életkortól kezdve az életjelentés tartalmi része lehet a jóság, a szépség, a tisztaság, az igazság, az értelem erejében való bizalom és hit is. Az a meggyőződés, hogy ezek gyakorlásához vezető emberi tulajdonságok kifejlesztése kívánatos és érdemes. Ennek keretében életjelentés a szépségekben való gyönyörködés, a jóság érvényesülése okozta meghatódottság-érzés, az igazság érvényesülésén érzett nyugalom. Életjelentés a mindezek ellentétén át való felháborodás, iszonyodás érzése. Életjelentés a fejlődés, a javulás, a mindig tökéletesebbé alakulás, a helyesről meggyőződés lehetőségébe vetett meggyőződés. És a hit, a bizalom az emberben, bizalom az embertársban, az embertársakban, és ezen belül az emberi hűség valóságként elfogadása és arra támaszkodás.

A *felénrttség* e fejlődési szintjén az életjelentésnek szerves része a munkával, munkálkodással megteremtett kedvező mindennapi életkörülmények, és a jövőben is biztonságos életkörülmények megteremtésének lehetősége és annak valósága. Utóbbin belül a baj, a betegség, a nyomorúság, a halál elleni küzdelem és tevékenység. Általában a bajba került embertársak segítése, segítési készsége.

E csak vázlatosan érintett gondolatokkal — úgy vélem — sikerült érzékelteni, hogy az egyedi személyiségfejlődés folyamán milyen nagy változásokon megy át az, ami az ember pszichikuma számára az életet *jelenti*, azok a történések, amiket az egyed életként igényel, észrevesz, elfogad, és amit szírinte mindenként meg kell őrizni. Összegezve úgy lehet ezen *életjelentéseket* felfogni, hogy az egyed adott életszakában akkor érzi, gondolja, tudja, sőt átéli, hogy él, ha ezeket meg tudja valósítani. Ezek megvalósítására törekvés tehát a tulajdonképpeni *életcél*. Ha viszont ezek nincsenek meg, ha ezek nem érvényesülhetnek, vagy ha ezeknek legalább a megvalósulási lehetősége nem látszik valószínűnek, akkor *az egyed érzékelése szerint, az adott személyiség szerint*

nincs is élet. Ezek nélkül nincsen értelme semminek, nincsen az életnek tartalma, elvész az életcél. Mivel pedig *az életcél* a jelentések rendszerén belül a személyiségnek nevezett kibernetikus szisztéma legfelsőbb vezérlési funkció-rendszere, gondolom nem kell különösebben fejtegetni, hogy milyen nagy a jelentősége, ha ez a funkció egészséges, vagy ha hibás.

Nem szabad végül elfelejteni, hogy ha netán elér valakit a végső nyomorúságban, a kétségbeesésben, betegségben a halál közvetlen közelsége, és ún. „halálközlebe” kerül, akkor bármilyen differenciált személyiségről van szó, megint előtérbe kerül az eredeti ősi életjelentés: maga a vegetatív létezés, ennek fennmaradása és a vegetatív lét észrevezési lehetősége. Ilyenkor átmenetileg ez válik megint a szabályozási rendszert vezérlő életcéllá addig, amíg a veszélyes helyzet esetleg kedvezően megoldódik.

Szeretném remélni, hogy az elmondottakkal sikerült érzékeltetni annak a szabályozási rendszernek a mibenlétét és működését, amit személyiségnek nevezünk.

Befejezésül az elmondottakból a gyakorlat számára is levonhatunk bizonyos elvi következtetéseket.

Amint szó volt róla, a személyiséget alkotó két nagy szisztéma közül az egyik a *testi-szervezet (vegetatív szomatikum)* a vele született, genetikailag beprogramozódottak megvalósulásaként egészséges körülmények között a biológiai érés folyamán mindenként a jellegzetes általános emberi morfológiai és élettani funkcionálitási formában kialakul. A másik összetevő részrendszer a *pszichikum* kialakulása ezzel szemben szigorúan függvénye a megszületés utáni egyéni életet körülvevő környezethatásoknak. Mind a kialakuló forma, mind a kialakuló tartalom kifejezetten a környezethatások eredménye és egyéni formáció. A külső hatások közül kiemelkedően fontosak az egyénhez érzelmileg közel állóknak az egyénre, cselekedeteire vonatkozó értelmezései és értékelései.

Ezen ismeretekből mind az orvosi, mind a pedagógiai gyakorlat számára az a fontos következtetés vonható le, hogy a testi-szervezetre vonatkozó, a filogenezisben kialakult beprogramozódottságok egészséges körülmények között tudatosan akaratilag nem változtathatók meg. Annyit tudunk tenni, hogy a kívánatos testi-szervezeti tulajdonságokat erősítjük, a nemkívánatosakat gyengíteni igyekszünk, vagy gátló feltételes reflexet építünk ki. A pszichikumban viszont — és ez lényeges — az ontogenezis folyamán kialakult beprogramozódottságok a visszacsatolás folyamata felhasználásával átalakíthatók, vagy a nemkívánatosak kialakulása megelőzhető. Hogy ez a mindennapi gyakorlatban megtörténhessen, a tennivalók módszerét illetően figyelembe kell venni, hogy közvetlenül a megszületés után az egyed még tisztán biológiai jellegű lény, és az éppen csak megindult extrauterin érési folyamat biológiai törvényszerűségeket követ. Ebben a korai életszakban az egyed életére éppen ezért alapvetőek a szomatikus tényezők. Ezeket felhasználva kell tehát a kör-

nyezeti hatásokat kifejteni. Ennek megfelelően ezen korai életszakban a „nevelés” módszerei: a gondozás, a táplálás mindennapi tennivalói végrehajtási mikéntjében vannak elrejtve.

Mivel azonban a mai civilizált társadalmakban az új egyed élete már az extrauterin életnek kezdet kezdetétől társadalmi keretek között indul, majd zajlik tovább, a további életszakokra vonatkozó „nevelési” módszerek megválasztásakor tudomásul kell venni, hogy a mai egyénben az anyán és a többi felnőttön át a közvetett és a különböző intézmények közbejöttével a közvetlen társadalmi (pszichés jellegű) hatások szerepe mind kifejezettebb lesz. Fokozatosan mindinkább és inkább ezek alakítják, formálják azt a funkcionális rendszert, amit azután később a maga teljességében pszichikumnak nevezünk. Amint az újszülöttkortól kezdve az egyén élete halad előre a csecsemő-, a kisgyermek-, az óvodás-, az iskolás gyermekkoron át az ifjúkor, majd a felnőtttség felé, az ekként fokozatosan mindinkább kialakuló pszichés rendszer szerepe a személyiségen belül mind kifejezettebb és kifejezettebb lesz. Hogy a személyiség fejlődése az egyén és a társadalom szempontjából egyaránt a kívánatosnak megfelelően alakuljon, ahhoz a felnőtttség felé haladó életszakaszokon az élet-tani jellegű gondozó, tápláló tevékenységi hatások mellett mindinkább és inkább előtérbe kell kerüljenek mint „nevelően” környezethatások, a pszichikus jellegű tényezők. Az érés, a fejlődés szerint egymást követő életszakaszokban az egyed életfolyamatait *dominánsan irányító* belső erők is változáson mennek át. Meghatározott fiatal életszakban a személyiség egészén belül az érzelmi személyiségelem a vezérlő. Ebben az életszakban a nevelésben az érzelmi hatású módszereken kell legyen a hangsúly. A továbbfejlődéssel fokozatosan átveszi a rendszer vezérlését az értelmi személyiségelem. Egészséges körülmények között a jól fejlett felnőtt személyiségű emberben a szomatikum és a pszichikum kölcsönhatásában a dominancia a pszichikus hatás értelmi jellegű túlsúlya felé tolódik el. Anélkül természetesen, hogy a többi részelem hatása teljesen kialudna. E fejlődési formának megfelelően az életkor haladásával párhuzamosan a teherbírásnak megfelelően fokozva az absztrakcióval járó terhelést — a „nevelő” módszereknek mind több és több értelmi jellegű elemet (verbális jellegű tanítás, oktatás, értékelés) kell tartalmazniuk. A mai társadalom elvárásait és szükségleteit tekintve mind az egyén, mind a társadalom egésze szempontjából azt kellene elérni a „neveléssel”, hogy a pszichikum elemei közül a tudatos elemek legyenek a kölcsönhatások között a személyiségben a vezérlők. Ennek eléréséhez azonban a „nevelődés-nevelésben” mind az egyénnek, a „neveltnek”, mind a társadalom egészének, a környezetnek, a „nevelőknek” egymás szempontjait messzemenően figyelembe véve nagy erőfeszítéseket kell tenniük. A kölcsönös erőfeszítések módszereivel és a nevelési tartalmakkal való foglalkozás ezúttal nem feladatom.